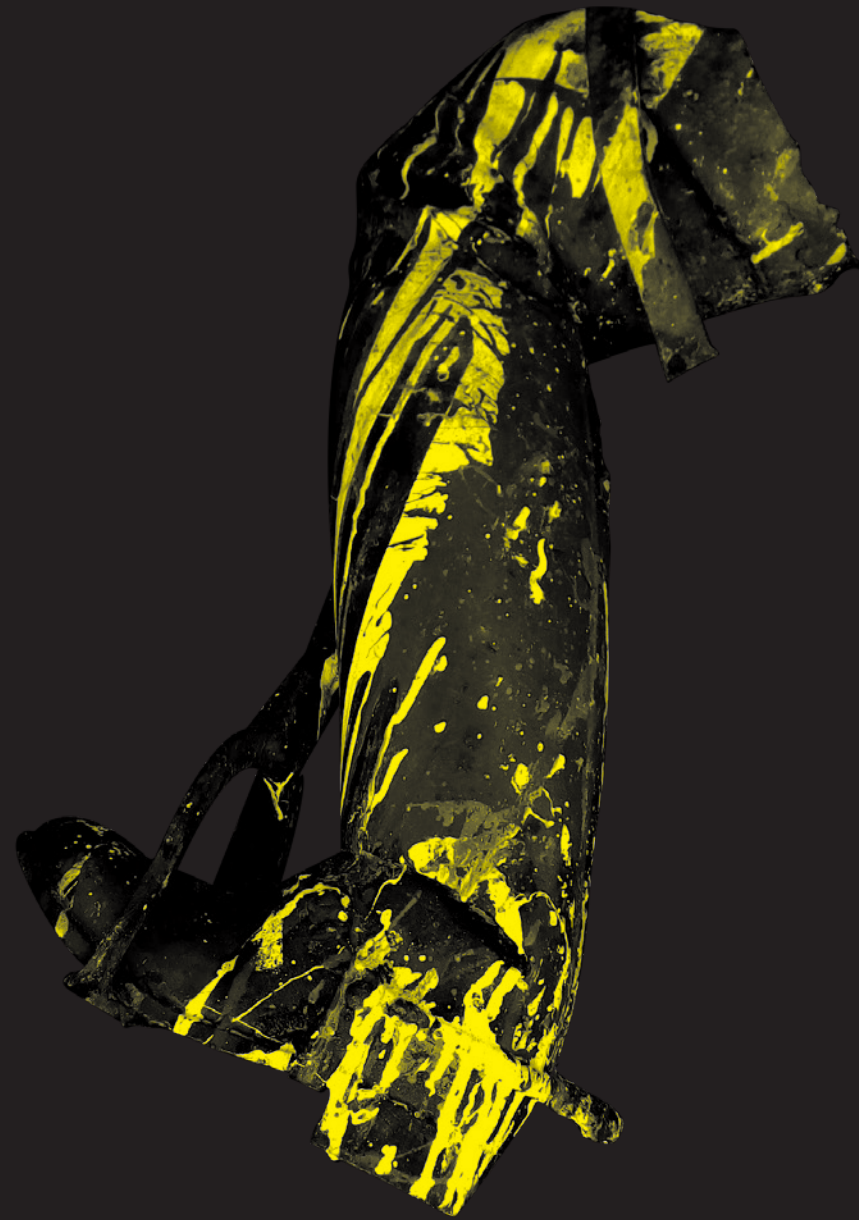

FANTASMA '77
ICONOCLÀSTIA
ESPANYOLA

GRÉDITS
Grup de Recerca en Disseny
i Transmissió Social

FANTASMA '77

ICONOCLÀSTIA
ESPANYOLA

TeclaSala

Ajuntament de L'Hospitalet

rocaumbert|f.a.

GENERALITAT
VALENCIANA

CONSORCI
DE MUSEUS
DE LA
COMUNITAT
VALENCIANA

CCCC
Centre del Carme
Cultura Contemporània

Ajuntament de Palma

FANTASMA

'77

ICONOCLÀSTIA ESPANYOLA

MATTEO GUIDI
JORGE LUIS MARZO
REBECCA MUTELL

UN PROJECTE DE:

GREDITS

Grup de Recerca en Disseny
i Transformació Social

A Teresa Martínez Figuerola (1955-2019)
Al cor, lloc de la memòria

Textos

Jorge Luis Marzo
Matteo Guidi
Rebecca Mutell

Fotografies

José Aleixandre
Manuel Molines
Matteo Guidi

Il·lustracions

Luca Scandurra

Disseny i maquetació

Lulú Soto

Fotografia de coberta

José Aleixandre, 1983

Coordinació editorial

Jorge Luis Marzo

Traducció a l'anglès

Lindsey Ford

Impressió i enquadernació

XXXXXX

Llicència dels textos
© de les imatges: José Aleixandre,
Manuel Molines, Matteo Guidi

ISBN: 978-84-120353-5-3

Dipòsit Legal:

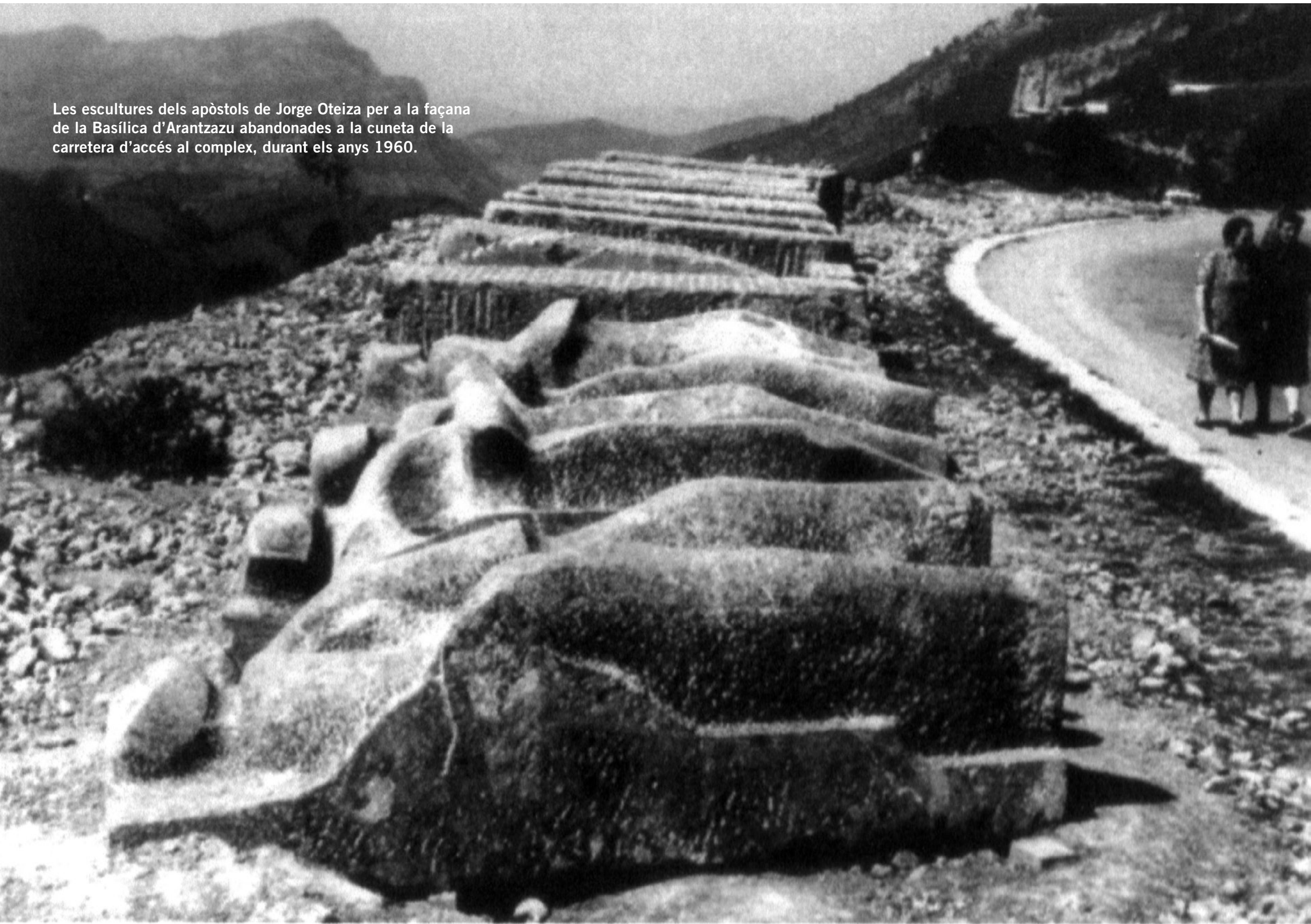
Agraïments

José Aleixandre
Salvador Almenar, diari *La Veu*
Yayo Aznar, UNED
BAU Centre Universitari de Disseny de Barcelona
Giulia Bacchetta Francalanci
Aina Bauzà, Casal Solлерic
Mira Bernabeu, Espai Visor
Josep Bracons, MUHBA
Laia Casanova, Roca Umbert
Pepe Font de Mora, Foto Colectania
Joan Fontcuberta
Montserrat Iniesta, Born CCM
Manuel Molines
Mariano Monea
Jordi Pallarès
José Luis Pérez Pont, Centre del Carme
Antoni Perna, Tecla
Joan Roca, MUHBA
Zaida Trallero
Ricard Vinyes

FANTASMA ‘77. Iconoclàstia espanyola forma part del projecte I+D+i “Las experiencias de lo político en la España del franquismo”.
Ref: HAR2017-82655-P (2018-2022)
<https://expoli.hypotheses.org/>

Exhumació d'estàtues al
Palau d'Hivern de Leningrad, 1944.

Les escultures dels apòstols de Jorge Oteiza per a la façana de la Basílica d'Arantzazu abandonades a la cuneta de la carretera d'accés al complex, durant els anys 1960.

CAP. 1
ICONOCLÀSTIA
OFICIAL
ESPANYOLA 7

CAP. 2
LES AVENTURES
DE 9 CAVALLOTS
DE BRONZE 27

CAP. 3
LLEI D'AMNISTIA
1977 79

CAP. 4
VALÈNCIA
1983 91

CAP. 5
BARCELONA
2016 115

TRADUCCIÓN
AL CASTELLANO 135

ENGLISH
TRANSLATION 000

CAP. 1
**ICONOCLÀSTIA
OFICIAL
ESPANYOLA**

**Artículo 1-7:
“Se amnistía igualmente
a las imágenes prófugas y
desertoras, sin perjuicio de
la situación que por su
edad les corresponda”.**

Enrique Novo, escultura del Comandante Francisco Franco, 1978.

Les nou grans estàtues eqüestres de Franco són la història d'una imatge¹ truncada el 1977, quan es va promulgar la Llei d'Amnistia, encara vigent. El model de les escultures quedava amnistiada. De llavors ençà aquells cavalls de bronze van prendre part en una cursa d'obstacles singular. FANTASMA '77 explora la imatge monumental de Franco després de la mort del model i la forma en què l'Estat ha bregat amb ella. Si no podem demanar-li comptes al dictador, cal demanar-ne a les seves imatges? No s'encabritaran?

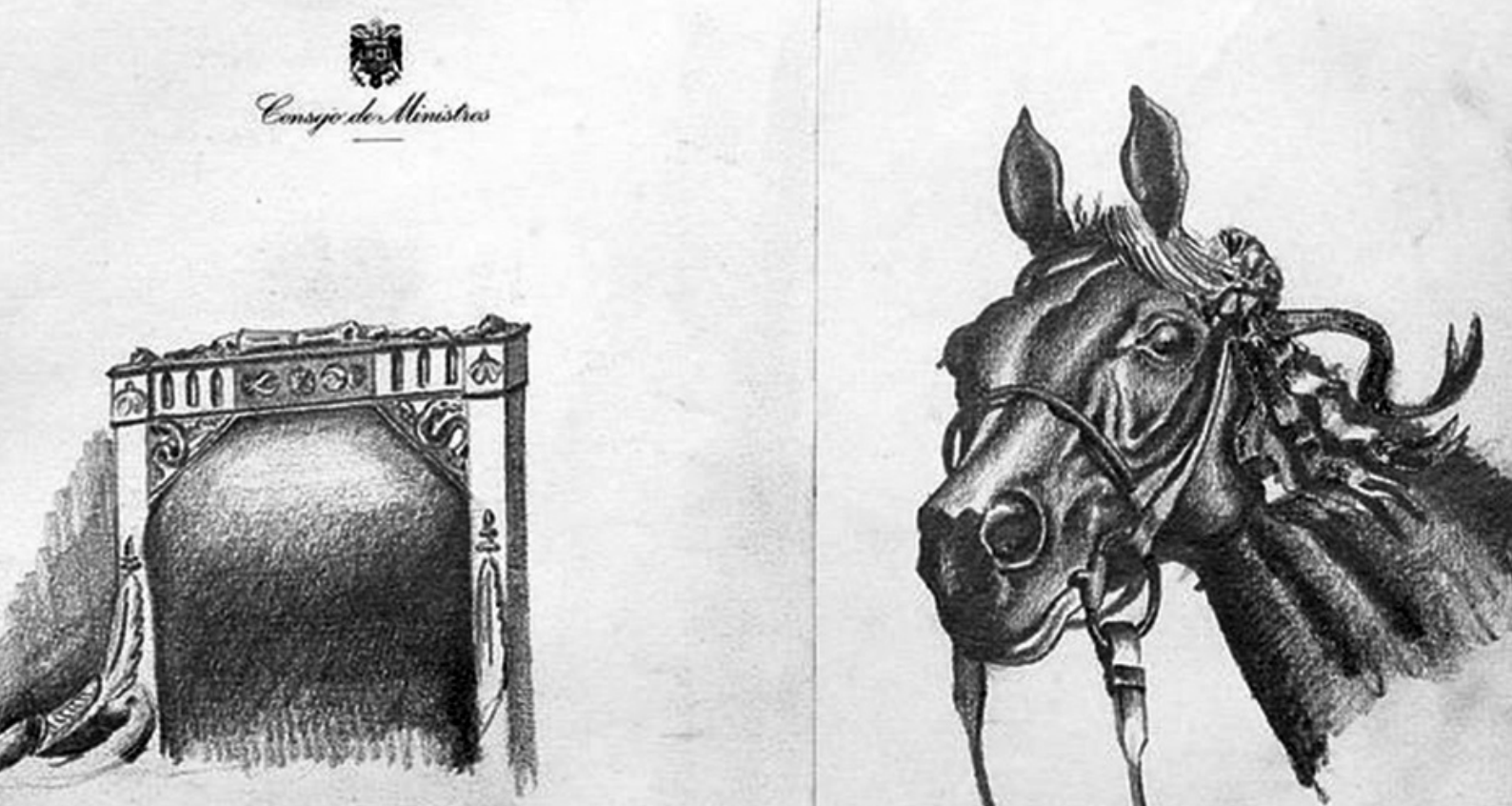

Franco va ser representat victoriós a lloms de cavall nou vegades. Vuit ciutats el van albergar als seus carrers: Madrid, Saragossa, Barcelona, València, Santander, Toledo, Ferrol i Melilla. No comptem aquí les estatuetses i les estàtues “semi-monumentals” que van arribar a fer-se per a ús en espais interiors o privats². Estatut diferent té la seva última estàtua eqüestre, encarregada com a regal al dictador el 1973 pel president del Govern, Luis Carrero Blanco, ell mateix tan amant dels cavalls (vegeu p. 10). La mort de Carrero a Madrid a mans d'ETA es va produir precisament quan anava a visitar el taller de l'escultor Juan de Ávalos per donar-li el vistiplau a l'obra. L'escultura mai va arribar a Franco ni va ser exposada en públic, i avui es troba en un magatzem estatal a Segòvia. La visió d'aquestes estàtues emmiralla el complex esdevenir de les imatges, esdevingudes objectes. Són matèries que pugnen amb la naturalesa d'allò que semblen, fent grinyolar el vincle entre model i imatge al bell mig de la vida política. Vegem-ho.

El president del Govern Autònom de Melilla, Juan José Imbroda, va declarar el 2009 que no era pertinent el debat sobre la retirada d'una escultura de cos sencer de Franco (vegeu p. 8) erigida allà el 1978 ja que estava representat com el comandant de la Legió que va defensar la plaça el 1921, és a dir, quan el model encara no havia comès els crims de la Guerra Civil i posteriors *dels quals se l'acusa*.

L'interès d'una perspectiva semblant rau en el dubte que genera respecte al que una imatge és: Pot una representació transfigurar-se en l'edat del model i quedar amnistiada? Com funciona aquesta exoneració? Compta la data en què es va posar en l'espai públic -1978- o l'edat amb què el model apareix, amb 29 anys? I compta, per a què? Ni més ni menys que per veure el que hi ha darrere d'una imatge: és Franco millor persona en un retrat de joventut?

La història de la imatge de Franco no acaba naturalment amb la desaparició del franquisme. En aquest sentit, FANTASMA '77 potser és la primera biografia del fantasma de Franco. Com qualsevol cos iconogràfic es desplega cap endavant i cap enrere revelant i ocultant alhora el temps de la memòria. Franco és, per a la gran majoria d'espanyols, una imatge. Ja ho era en vida. La inaccessibilitat d'un tirà té sempre la seva equivalència en la seva pròpia imatge pública, sempre amunt en les parets i murs o gros en les pantalles dels cinemes, o tele-transportat a les ratlles de la tele o de la premsa, en tot cas, sempre en el més alt dels pedestals. És, per tant, una imatge que es sostreu a la realitat, que es buida allà, en un espai codificat de

Aquest dibuix sense datar realitzat per Carrero Blanco sobre el paper timbrat oficial de Consell de Ministres crea una estranya al·legoria del seu íntim amic, Franco.

pugna per cosir o desfer les relacions entre el real i el visual, entre el model i el seu avatar: és allà, al capdavant, on els efectes de la “memòria de la hipocresia” es manifesten amb especial claredat.

La primera estàtua eqüestre del dictador va ser emplaçada davant de l'entrada de l'Institut Ramiro de Maeztu de Madrid, el 1942. L'última, precisament a Melilla, en la Caserna de la Legió, el setembre de 1978, regal de l'industrial madrileny Norberto Severiano de Soriano y Aznar, tres anys després de la mort de Franco. La primera a ser retirada d'una plaça pública en democràcia és la de València, el 1983, per ordre de l'Ajuntament, i l'última, la de Barcelona, el 2016, també per ordre municipal. L'extens arc temporal podria donar la sensació de continuïtat, però és només aparent. A València es van produir forts aldarulls i agressions. A Barcelona, es van acarnissar sobre equí i genet. A València va ser el govern democràtic de la ciutat la mà iconoclasta que va enderrocar la figura eqüestre i franquistes els qui van protagonitzar l'oposició. Però a Barcelona va ser el consistori qui va reposar a Franco al carrer -per uns dies, neutrament, en el context d'una exposició sobre patrimoni i dictadura- i va haver de retirar-lo destrossat per les ires antifranyquistes. La imatge segueix viva: “Tocar qualsevol escultura de Franco és sempre fer-li un favor: es reanima” diu Joan Roca, director del Museu d'Història de Barcelona.

Aquest és el nostre focus d'atenció. Els fenòmens de la iconodulia (veneració) i la iconoclàstia cap a les representacions de Franco permeten estudiar les polítiques patrimonials de l'Estat (mitjançant l'acció de governs, parlaments i tribunals) respecte a l'herència de la iconografia pública franquista a la nova Monarquia parlamentària. En aquest sentit fem servir el terme “oficial”: ens interessen especialment les polítiques iconoclastes o iconòfiles dutes a terme o promogudes

administrativament. A més, fomenten una exploració del paper de les imatges en la constitució de la memòria històrica i de la seva funció política: són les imatges la memòria històrica? I si és així, quines implicacions té? Com la construeixen? I, no menys rellevant, aquests fenòmens contribueixen a confirmar una mena de patró en la forma en què es gestionen: la seva fantasmaticització, la conversió de les imatges supervivents del franquisme en espectres *hipòcrites*³.

La iconoclàstia i la iconodulia són dues cares de la mateixa moneda. Ambdós fenòmens tenen a veure amb la convicció que la imatge ha assumit certes emocions procedents, sobretot, del model representat. Aquest empoderament de la imatge pot considerar-se intolerable, i per tant se l'ataca, o per contra, desitjable. De qualsevol manera, se'ns presenta un problema de límits, de fronteres entre la realitat i la imatge, i de les funcions polítiques de les dues en la nostra vida social. Però hi ha una tercera via a on les passions es relaxen: el patrimoni.

L'estètica va sorgir al segle XVIII per oferir aquest camí, una mena de solució que acabés amb una concepció de la imatge massa sotmesa a màgies i encanteris, massa política. L'estètica burgesa de l'art oferia l'anul·lació d'aquestes supersticions, la seva desactivació en les parets dels museus, on els poders de les imatges quedaven ofegats per l'arbitri del geni. L'únic poder a contemplar és el de l'artista i el de la història que l'inscriu amb acadèmica tipografia. L'estètica sustenta la interpretació patrimonial: “Es retiraran els símbols tòxics del passat llevat d'aquelles obres que tinguin mèrits artístics”. Aquest article el trobarem en les recents legislacions d'Itàlia, Espanya, Rússia, situant l'art en l'esfera de la fantasmagoria, deslligat del sentit històric del model (que és del que realment tracten les polítiques de memòria històrica). No obstant això, malgrat la seva enorme influència en la forma en què percebem l'expressió simbòlica de l'Estat, la via estètica i la seva aposta patrimonial per un “territori comú” (en realitat, una “terra de ningú”) ha acabat sucumbint al seu propi mite, incapaç d'acabar amb la guerra liminar de les imatges. Ben al contrari: ha esdevingut el paisatge inert de fons en el qual es retalla aquest conflicte limítrof⁴.

Bon exemple d'això és observar les dates de l'erecció i retirada de les estàtues eqüestres de Franco. La realització de les seves primeres escultures eqüestres es concentren entre el final de la Guerra i 1959, any en què s'aprova el Pla d'Estabilització. La segona fornada té lloc entre 1960 i 1969, coincidint amb el període dels “25 anys de Pau”. I l'última comprèn a mitjans dels anys 1970, amb les raneres del dictador⁵. Tanmateix, l'arc temporal de les seves retirades és molt més significatiu. Entre 1977 i 2004, l'Espanya administrativa -llevat d'una part del món municipal- no va oficiar cap interès per aquelles escultures emplaçades als carrers. El 1985, el president de Govern, Felipe González, es va manifestar contrari a la retirada de les efígies de Franco, adduint la necessitat de convertir el passat en patrimoni de tots: “Hi ha gent que s'ha proposat intentar fer desaparèixer els rastres de 40 anys d'història de dictadura: a mi això em sembla inútil i estúpid. Alguns han comès l'error d'enderrocar una estàtua de Franco; jo sempre he pensat que si algú hagués cregut que era un mèrit tirar a Franco del cavall havia de haver-ho fet quan era viu”⁶.

El desdoblament en el repartiment de la causa moral del franquisme és notable. La naixent democràcia suggereix que la sanció moral passi de l'estàtua a l'espectador, que també ha de fer-se la gran pregunta en privat, al sofà de casa: I tu, què vas fer? La impotència civil es va voler transformar en argument de la reconciliació nacional: tots ho vam fer malament. El llegat de Franco es va presentar com el mal que cal dur a sobre. Les efígies, túmuls a la victòria, escultures eqüestres i altres van ser deixades amb l'anhel de veure quan trigarien a desactivar-se, quant resistirien en la cursa d'obstacles, quant del seu model seguia encarnat en el bronze, i quan arribaria el moment de retirar-les al silenciós recer del magatzem, sovint de l'exèrcit. Era bo no agitar-les massa per evitar que despreguessin les seves espores, que despertessin, que es *re-animessin*.

El 1981, el *Guernica* de Picasso va aterrar secretament a Madrid des del MOMA de Nova York. L'obra va ser col·locada al Casón del Buen Retiro darrere d'un vidre blindat a prova de bales, i defensat per un guàrdia civil metrallera en mà. L'arribada de l'obra va ser celebrada per Javier Tusell, director general de Belles Arts, com el "final de la transició", en el marc d'unes polítiques públiques que definia com "ritus estatals d'exorcisme de les forces destructives, demoníques que amenaçaven la nostra vida cívica"⁷. El vidre protector serà retirat el 1995, atès que, en paraules de la llavors ministra socialista de Cultura, Carmen Alborch, "Espanya viu un moment de maduresa ciutadana que permet la contemplació del quadre sense por a riscos desagradables"⁸. Així doncs, és perfectament plausible interpretar aquell període de vint anys en blanc en relació a la presència de la

Campanya de la Federación Universitaria Escolar, 1937.

imatge de Franco en l'espai públic gràcies a un esforç estatal per convertir la imatge potencialment rebel en un pol de ciutadania, educada estèticament, reunida al voltant d'un civisme patrimonial i exorcitzada de passats malignes. Doncs bé, alguna cosa va passar a mitjans dels 2000 perquè tot això comencés a canviar: només constatar que va ser en les imatges pervivents de Franco a on es van manifestar tant el fracàs de l'Estat en el procés de patrimonialització estètica del passat com la permeabilitat que una abrupta mutació de la memòria històrica en el si del cos social espanyol va produir en els estaments públics.

Per entendre la política liminar de l'estat espanyol sobre patrimoni recent, cal atendre la llei que va fer d'interfície en la Transició: la Llei d'Amnistia, aprovada pel Ple de Congrés dels Diputats el 1977, encara vigent. L'efecte més notori d'aquella llei és que establia l'amnistia de la dictadura, quedant aquesta fora de l'abast de la justícia. No obstant això, la llei va projectar un problema que no ha estat gaire abordat: Si la llei impedeix demanar-li comptes a Franco, què passa amb la seva imatge? En quin estat queda la seva representació? Com gestionar aquesta herència, absoluta ja jurídicament?

La Llei d'Amnistia res diu, efectivament, de l'esdevenir de les imatges fetes per la dictadura. Només es refereix a persones. Les imatges queden en suspens. Si sorgís, per exemple, alguna vella fotografia d'un botxí torturant una víctima a la seu de la Dirección General de Seguridad, a la Casa de Correos de Madrid, diguem el 1958, res del que es veïés en ella tindria validesa legal per inculpar el botxí? L'amnistia del '77 cancel·laria els valors d'objectivitat i veracitat assignats habitualment a la fotografia. Això seria tècnicament un fantasma, una imatge el model de la qual no és equivalent. Se suspèn la veracitat de la imatge, però la imatge actua com a veritable, potser plena de ràbia i enuig com suggereix en Fontcuberta. L'amnistia del '77 va provocar grans tensions en la concepció de la imatge de la memòria franquista, encoratjant un patró instrumental basat en la des-indexació, que en el fons només persegueix una imatge que no serveixi per a res, més enllà de servir-se a ella mateixa. Aquest és el principi central del concepte de patrimoni: per entrar al club cal guanyar-se un estatut, has d'estar per sobre, *enlairar-te*.

El primer efecte evident d'aquest procés és la substitució de la funció per la forma: "L'escultura és bufona, qui és el del cavall?", deia la gent fent mofa en veu baixa en passar al costat d'aquells cavalls de bronze. És el mateix element rector en la concepció del patrimoni. Aquest procés de "desencarnament", d'esqueixament, no és en absolut atribuïble únicament al període de la transició que aquí ens ocupa. Poden trobar-se en nombroses manifestacions dins de la pròpia història d'Espanya. Josep Renau, sent director general de Belles Arts de la República, va rebre el 1937 l'encàrrec del govern de preparar una campanya de conscienciació social per fomentar el respecte a les obres d'art i aplacar les condemnes internacionals davant els nombrosos actes de vandalisme duts a terme sobre el patrimoni religiós. La

campanya recollia missatges del tipus “No vegis en una imatge religiosa més que l’art. Ajuda a conservar-la!” (vegeu p. 12). En una societat educada per interpretar les imatges hipòcrites com una forma d’adhesió als relats oficials, tant nacionals com religiosos, el missatge que la nova política oficial era separar forma i contingut va haver de despertar rialles. Els estaven parlant de l’art, interpretable únicament sota els mecanismes formals de la història de l’art, tal com proposava un altre pòster el lema del qual resava “Poble, abans de destruir qualsevol objecte el valor del qual desconeixes, informa-te’n. Pot molt bé ser un objecte d’art i en destruir-lo destrueixes la pròpia riquesa”⁹.

Un altre exemple notable el trobem en l’estàtua eqüestre de Carles IV realitzada el 1803 per Manuel Tolsá a Mèxic (vegeu dreta). Després de múltiples avatars, el “caballito” -com és conegut popularment- va ser finalment emplaçat davant del Palau de la Minería, al centre històric de la capital. Però se li va afegir una placa en la qual s’expressava que “Mèxic la conserva com a monument d’art”. Aquests processos de des-equivalència entre significant i significat ja són a les arrels imperials del relat oficial de la nació, a partir d’unes polítiques de desvinculació entre el model i la representació oficial, el que alguns hem anomenat en un altre lloc el “d_efecte barroc”¹⁰.

Diem que no són interpretacions únicament atribuïbles al període de la transició i posterior règim constitucional, tot i que aquí en subratllem la seva especificitat. De fet, això demostra el que en diríem un segon “efecte” de la imatge post-amnistia: que tota imatge és sempre literària, pertany a un relat, a un marc. Canviant el peu de foto, la mateixa imatge canvia d’ús. El president de Melilla és capaç de separar el Franco bo del dolent només apel·lant a l’edat que aparenta la seva figura, però no explica el que va passar amb la llegenda als peus de l’estàtua. El ple de l’Ajuntament de Melilla del 21 d’abril de 1977 va convocar un concurs públic que anunciava una licitació per erigir, en un termini de sis mesos, un monument al “Generalísimo Franco”. Durant la realització de l’obra, un cop

ja adjudicada a l’escultor i exmilitar Enrique Novo, es va decidir canviar l’homenatge (“per motius desconeguts”, especificava l’Ajuntament). Ja no seria al “Generalísimo Franco”, sinó al “Comandant Francisco Franco, heroi de les campanyes d’Àfrica i alliberador de Melilla”. No fa molt ens vam trobar un *détournement* similar de passeig per Montjuïc, a Barcelona (vegeu p.16). Una escultura de Josep Viladomat titulada *Noia de la trena* (1928) que representa una pubilla que s’allisa els cabells va ser convertida per art de màgia en un pregnant al·legat contra la violència vers les dones. Algú va escriure amb acurada lletra sobre el pedestal: “mi papá me pega”.

La interrupció del sentit d’un monument pot ser una potent forma de transmissió. Un acte iconoclasta pot desplegar una potencialitat patrimonial molt més gran que la simple presencialitat del passat. Això és el que va defensar en el seu dia Montserrat Iniesta, comissària de l’exposició *Escolta, Franco! El purgatori d’un dictador*, celebrada el 2005 al Museu de Vilafranca del qual era directora. Aquella mostra va exhibir un bust de Franco procedent de la col·lecció del propi museu, demanant explícitament als visitants que dipositessin davant de la peça testimonis escrits del que li haguessin dit al dictador d’haver tingut ocasió. Un grup de persones li va posar una corona de cartró al bust, li adherí pancartes contra la monarquia i la seva herència franquista, així com símbols independentistes i comunistes (vegeu p. 17). Iniesta va decidir tornar la peça a la col·lecció sense restaurar-la. Va escriure al respecte: “No solament el patrimoni és prescindible en els processos de transmissió cultural, sinó que algunes formes de transmissió s’exerceixen precisament contra la integritat del patrimoni”¹¹. Per Iniesta, l’agressió de les persones a la representació de Franco era interpretable no en una clau “vandàlica” sinó com una acció política capaç de tornar a la vida social una figura que, precisament per haver-se convertit en patrimoni, havia estat sostreta de la mateixa. És aquesta gestualitat la qual revela com el patrimoni és una indústria cultural que el seu comès en la construcció i cristal·lització

Manuel Tolsá, *Estàtua eqüestre de Carles IV*, 1803, Ciutat de Mèxic.

d’una memòria hegemònica pot ser contradict¹². Si la política de la transició va reduir la competència de la memòria del franquisme a una mera qüestió de gestos, també és notable com els gestos poden revelar i exposar aquesta mateixa política¹³. Les paraules de l’escriptor Ray Loriga sobre les formes del record són eloqüents: “Pot ser que estiguem obligats a recordar, però tenim el dret a recordar els tirans a la nostra manera i no a la seva. La projecció de l’ombra dels seus crims en la història no ha de guardar per sempre la il·lustre postura que ells mateixos van proposar, sinó la mida real i les formes exactes del que van ser”¹⁴.

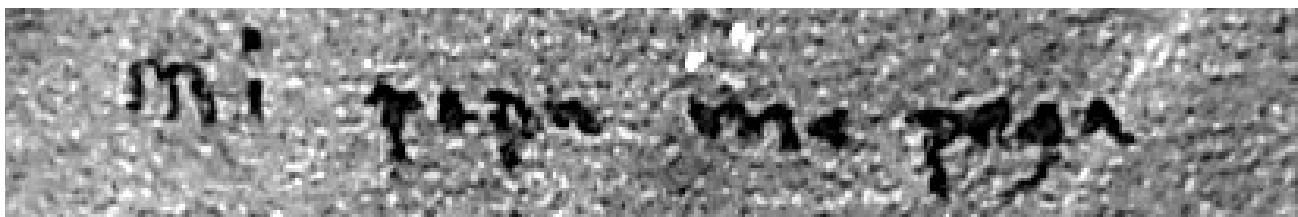
Segons el parer d’Iniesta, les polítiques públiques de la transició espanyola es van caracteritzar per una “notòria passivitat coherent amb la cultura de la impunitat institucionalitzada per la Llei d’Amnistia”. Efectivament, la Llei d’Amnistia va produir fantasmes, molt més que qualsevol altra legislació de la transició. Va fomentar passivitat en les imatges del franquisme, les va alentir fins al punt de convertir-les en bronzes atemporals. Tota història de fantasmes és una història de temporalitats, de cronologies, d’arcs de temps i espai que estableixen què va ser el primer (el fet) i què va venir després (la memòria), de qui va ser el cos del viu, i en quina mesura la figura del mort correspon al primer. La història del fantasma és tant la història de la mimesi i del poder convocant que té la versemblança, com la història de l’anacronia¹⁵.

La Llei d’Amnistia va declinar, en passiu, el relat de les imatges del franquisme, dislocant els temps mateixos de les relacions històriques entre causa i efecte.

Hem vist com Felipe González es va manifestar contrari a la retirada de les efígies de Franco el 1985, convertint-les en monuments a la baixesa moral de tots. El 2005, arran de la retirada de l'estàtua eqüestre de Franco de Nuevos Ministerios a Madrid, el diari *ABC* va publicar un editorial en què advertia que “seria perillós que el socialisme caigués en la temptació revengista d'intentar cobrar-se ara, amb efectes retroactius, part d'una cessió que va fer fa trenta anys en una Espanya que no és la d'abans i que, feliçment, s'ha despul·lat de tots els fantasmes del passat”¹⁶. La Llei d'Amnistia: no hi ha retroactivitat de 1977 cap a enrere. La inviolabilitat jurídica del franquisme és considerada així com un actiu dels demòcrates, com la cessió fundacional de la qual neix la democràcia i sobre la qual pivota la seva legitimitat. El patrimoni oficial espanyol no es crea camuflant les càrregues ideològiques que arrossegueu com boles les imatges del poder: es conforma més aviat fent obertament hipòcrita la imatge, reconeixent la càrrega de la tirania que l'acompanya (assumpte privat) però exposant-la com inert, esbravada, sense cap abast jurídic. José Utrera Molina, un ex-ministre de Franco, va publicar un extens article a *La Razón* sobre la retirada de la imatge eqüestre a Madrid en el qual sostenia que gràcies al fet que les estàtues són el testimoni d'una època, més enllà que es glorifiqui o es menyspreï el que representen, queden ja lliures de cavalcar sense rancúnies: “Franco cabalga aún sereno y majestuoso en el aire de la historia”, va deixar anar¹⁷.

Josep Viladomat, *Noia de la trenca*, 1928. Jardins Laribal, Muntanya de Montjuïc.

El 18 de juliol de 1986, el govern espanyol va fer una declaració amb motiu del cinquantè aniversari de la rebel·lió militar que va propiciar la Guerra Civil: “El Govern vol honrar i enaltir la memòria de tots els que, en tot moment, van contribuir amb el seu esforç, i molts d'ells amb la seva vida, a la defensa de la llibertat i de la democràcia a Espanya. I recorda a més amb respecte els que, des de posicions diferents de les de l'Espanya democràtica, van lluitar per una societat diferent, a la qual també molts van sacrificar la seva pròpia

existència”¹⁸. L'apel·lació a la reconciliació es produeix gràcies a la victimització del passat. Tots són víctimes: els botxins i les víctimes. Només que les imatges públiques únicament mostren els primers, i són més grans i costoses de retirar: les últimes, es mouen en els marges dels àlbums privats o de les fotografies administratives¹⁹. La privatització de les emocions que va legislar la democràcia espanyola és equivalent a la privatització dels afectes adscrits a les imatges de la dictadura. Aquest va ser el programa de “pacificació”: l'Estat es va inhibir per ser percebut com a causa fundacional del conflicte, mitificant el paper institucional de la víctima i construint un “espai que *re-uneix* tots partint del principi que tots els morts, torturats, damnificats i ultratjats són iguals”²⁰.

A Alemanya, el Codi Penal actual, la base del qual és de 1871, va ser inicialment reformat el 1962 després del nazisme i aprovat el 1975. En el seu article 86, encapçalat “Difusió de mitjans de propaganda d'organitzacions anticonstitucionals”, s'inclouen els delictes d'ús de distintius, imatges, objectes, consignes, escuts i formes de salutació d'organitzacions anticonstitucionals, quedant eximits si estan destinats a educar, a promoure l'art o la investigació²¹. La polítiques de memòria de l'herència nazi no es van constituir a Alemanya al voltant d'un espai, ni tan sols en un “lloc de memòria” monumental²², sinó en un buit ple de fum i culpa els silencis dels quals alguns els omplien amb palla i altres els posaven a dialogar. En els anys 1960, el trauma nazi i de l'Holocaust va activar un gran interès en les polítiques de veritat i memòria a tot el món, també a Alemanya Occidental. Així, el Codi penal alemany vigent castiga la glorificació del III Reich en el seu article 130, amb penes de fins a cinc anys.

Però Franco no va perdre la guerra. A Espanya, l'ossera després de la victòria nacionalcatòlica el 1939 va ser convertida en un gran pedestal. Tot va ser literalment motiu de celebració. La devastació patrimonial de l'Església en moltes àrees sota control republicà durant la

Fotografia: Museu de les Cultures del Vi de Catalunya.

guerra va servir per crear en el franquisme una litúrgia monumental de restitució. Els plans de restauració estatuària van ser enormes, i van ocupar a diverses institucions oficials. Les ruïnes de guerra, per exemple, es van convertir en pintorescos paratges de l'heroisme. El Marquès de Lozoya i el Comte de Foxá fantasiejaven amb una “arquitectura de ruïnes” que poblés el paisatge de la memòria històrica nacional. Josep Maria Sert va tenir la intenció de conservar les restes de l'Alcázar de Toledo, escenari de l'èpica resistència de la Pàtria i baluard protector de la seu de l'Església a Espanya, a fi de realçar-les amb grans pintures murals i així augmentar la teatralitat de tot el conjunt²³. Patrimoni va deixar l'edifici en ruïnes fins el 1965 i va condicionar el perímetre per acollir els milers de turistes que eren cada dia ràpidament conduïts pels seus guies.

Les plaques, monuments, efígies, escuts, nomenclàtor, pancartes, tot es va omplir de franquisme, sovint confós entre un patrimoni històric espanyol de què es feia hereu. La idea de contigüitat és molt rellevant en aquest sentit, perquè el franquisme va ser sobretot el vòrtex huracanat de la lògica oficial de la nació espanyola, sostinguda pel relat de la seva pròpia continuïtat. L'Espanya del “destí manifest” havia crescut amb els segles, alimentada per la gesta imperialista primer, i més tard aquarterada i atordida per la seva pròpia irrellevància, com va revelar la Generació del 98. A diferència de l'Alemanya post-nazi, on no havia passat immediat que restaurar, a la Espanya de postguerra el passat monumental va seguir allà, la República eliminada de la tela de la història com si es restaurés un afegit, i el que havia estat destruït per la iconoclàstia revolucionària era motiu de ràpida reposició. L'espai franquista es va construir com un espai històric desinfectat, supra-històric.

La derrota d'Alemanya i la seva humiliació històrica com a societat va contribuir decisivament a un programa oficial iconoclasta respecte al nazisme. A la Itàlia de postguerra, els plans per a perseguir els crims feixistes i purgar l'administració van ser aviat abandonats

amb l'excusa que desestabilitzarien la transició a la democràcia²⁴. Tanmateix, l'ús i exhibició de símbols procedents del règim feixista (1922-1945) van ser prohibits per llei el 1952²⁵, malgrat que, per exemple, al municipi de Predappio, on nasqué Mussolini i on és sepultat, hi ha un munt de botigues que venen souvenirs fascistes als turistes. De qualsevol manera, la llei va salvar aquelles peces la iconografia de les quals no representava manifestament motius feixistes, o perquè se li atribuïen mèrits artístics²⁶. A Espanya, per contra, el franquisme mai va marxar derrotat: se'n va anar perdonat, i en el cor o en el vot de cadascú. Hi ha quelcom al·legòric a la imatge de Carmen Polo (vegeu dreta), vídua del dictador, votant al seu col·legi electoral en les primeres eleccions parlamentàries de 1977; votant qui no hi és, el fantasma, en la privacitat del sobre tancat. La dissolució i absolució del franquisme no va tenir una expressió iconogràfica expressa a la jurisdicció penal o patrimonial. L'amnistia obliga a pensar el franquisme com a memòria personal, no col·lectiva o pública i per tant apoderada per fer possible una restitució.

L'efecte de l'amnistia sobre els monuments del passat és rellevant. Si l'amnistia no fixa una data passada des de la qual aplicar el perdó, tampoc se li poden demanar més comptes a l'estàtua de Franco que a la resta de la història nacional. És la “història d'Espanya” que defensava el president González. D'aquesta manera, la democràcia es presentava oposada a l'espai suprahistòric franquista, en contenir dins seu les pròpies marques del passat. A diferència del franquisme, que va esborrar tota traça de la cultura simbòlica republicana, González apostava per un rebuig explícit de la “condemna de la memòria”. La *damnatio memoriae* era una pràctica de l'antiga Roma consistent en condemnar el record d'un enemic de l'Estat després de la seva mort. Comportava l'eliminació de llurs imatges, monuments, inscripcions, i fins i tot la prohibició de pronunciar el seu nom. La política de la transició espanyola es va proposar presentar un espai històric sense potabilitzar, que fos capaç de dur totes les ferides obertes

a l'espera que cicatritzessin algun dia, tot i saber que beure d'aquestes fonts no conduïa a cap restauració moral. La condemna a la memòria es va interpretar com un estigma de radicalitat adscrit a les purgues iconoclastes revolucionàries, les dutes a terme per Hitler, per Stalin, pel mateix Franco, a la crema anarquista de convents, però també a les polítiques censors de la pròpia Alemanya de postguerra, quan va haver de re-semantitzar el llenguatge heretat del nazisme. Espanya no va condemnar la memòria perquè la memòria tampoc condemnava la democràcia, la legitimava.

Carmen Polo, vídua del general Franco, votant al seu col·legi electoral en les primeres eleccions parlamentàries de 1977.

L'estàtua de Franco va quedar perdonada, però seguia sent la representació d'un criminal. Si la política de memòria durant la transició es va basar en el supòsit de la reconciliació, no és menys cert que també va ser el que va passar amb els monuments franquistes, la vida dels quals va girar entorn al problema de la reconciliació entre model, monument i sentit, entre Franco, la Història i la Memòria, un conflicte viu i que esquitxa, demostrant l'encanteri d'allò no-mort. Mostra dels seus efectes és el constant anonimat de les persones que operen amb la figura de Franco. La iconoclàstia cap a la seva figura, ja sigui oficial o a títol individual, requereix de secretisme, de veladura. Operaris amb passamuntanyes, gairebé sempre de nit. En el cas valencià de 1983, es va produir un altercat significatiu entre la policia municipal i un dels manifestants -que finalment va ser detingut- amb motiu de la presència d'una càmera fotogràfica que els agents volien requisar sota la sospita que s'anava a emprar per identificar els operaris. El manifestant es va queixar pel greuge de veure que la policia sí permetia l'ús de les càmeres dels periodistes. Encara no havien mòbils. La imatge dels operaris encaputxats és significativa: per una banda, representa la manera en què un nou règim es "protegeix" del seu passat, mentre els manifestants franquistes -el passat- es mostren a cara descoberta, sabedors de la impunitat amb la qual la llei present tracta el franquisme. No una cosa molt diferent al que li va passar a l'empresa de Conca encarregada d'aixecar la pesada llosa de Franco durant l'exhumació del seu cadàver al Valle de los Caídos el 2019: van pregar l'anonimat.

Per la seva banda, atacar la figura de Franco requereix també nocturnitat i secretisme. Els atemptats dels anys 1970 i 1980 a les estàtues eqüestres del dictador a València, Madrid, Barcelona o Ferrol, van seguir naturalment aquests protocols. Deixar Franco pintat de rosa o vermell es va convertir en una tradició nocturna. Durant els incidents amb l'estàtua exposada a Barcelona davant de Born Centre de Cultura i Memòria el 2016, també es va produir un procés d'anonimització de les persones que van agredir l'escultura, tot i que per canals i raons diferents. Per poder emprendre la restauració de la peça, seguint la legislació patrimonial del consistori, aquest havia de donar suport a una denúncia formal en els jutjats per dirimir les responsabilitats dels agressors, ja que l'assegurança contractada per l'Ajuntament així ho establí en cas de danys per vandalisme. Per evidents raons polítiques, l'Ajuntament, d'esquerres, no va estar mai disposat a prendre aquest camí legal, preferint mantenir en l'anonimat a les persones que van atacar l'estàtua, amb l'efecte afegit de deixar en uns llimbs jurídics les restes de l'escultura.

Dur la cara coberta amb un passamuntanyes en operar públicament amb les estàtues de Franco només és comprensible per la competència política que ha anat mantenint el model d'ençà la seva mort. L'espectre té poders -els veiem a les pel·lícules de fantasmes- perquè el model, l'original -*the image*- deixà coses imperioses per dir. El fantasma sorgeix perquè el cos que re-presenta no va morir bé o no volia morir²⁷. La Llei d'Amnistia va des-indexar, va deslligar tota continuïtat històrica entre franquisme i democràcia, simplement desactivant la lògica que diu que el que va passar ahir té efectes en el que passa avui. Amnistiar el franquisme va condemnar la democràcia a carregar amb una memòria hipòcrita, obligant-nos a ser hipòcrites, posant-nos suposadament al mateix nivell d'una societat corrupta

Remoció de l'estàtua de Franco a Guadalajara, 1985.

i envilida. Va voler presentar-se una societat nova (“Tot nou sota el sol”, deia un cartell socialista dels primers anys 1980): els historiadors podien ja revisar la història, les víctimes podien ser rescatades de l’arxiu innumerable, podíem deixar de retre homenatge a quaranta anys d’ignomínia, però tot això sense cap valor jurídic, exempt de tota competència administrativa. Podíem mostrar la fotografia del botxí torturant la seva víctima a la seu de la Dirección General de Seguridad, però vam quedar condemnats a la paraula políticament buida, mentre que -fora bo no oblidar-ho- el fantasma omplia poc a poc el seu propi buit, com la mòmia, que en el seu lent despertar va adquirint pedaços de carn de la resta d’éssers vius, perseguint de nou la seva plenitud. Alguns diuen que ja no com a tragèdia, sinó com a comèdia. Caldrà veure-ho.

El desdeny de l’Estat envers la figura (*the picture*) de Franco és, no alberguem molts dubtes, la història d’una iconoclàstia hipòcrita: quin càstig aplicar sobre un crim que ha estat amnistiat, no absolt, sinó amnistiat? Quina pena sol·licitar quan

el veredict de la justícia ha estat rentar-se les mans, les seves pròpies mans? Si el model d’aquelles nou escultures eqüestres va quedar convertit en “terra de tots” (“terra de ningú”, dèiem abans, espai exempt de retroactivitat en el qual es pot caminar sense poder contractar una assegurança d’accident, assumint privadament els riscos, i estant sempre exposat a la simple multa imposada per la violació del patrimoni), només queda el marge d’unes polítiques gestuals, privades, respecte a les seves imatges. L’amnistia del franquisme el 1977 va desencadenar una lògica estatal de l’afectivitat respecte al passat. Regular la memòria pública de la dictadura en una clau merament patrimonial -com va passar- es contradeia obertament amb la pròpia llei que projectava l’amor o desdeny al franquisme des de la intimitat de cadascú. Un altre acte hipòcrita. Legislar la memòria en relació als afectes -aparentment insignificants políticament-, no suposava també la possibilitat de “exercir-los”? La patrimonialització estatal de Franco naturalment va topa amb la miriada d’actes iconoclastes que altres pulsions no estatals van dur a terme. Reduir la memòria als afectes comporta una politització dels mateixos. El gest es va convertir en política, també en polítiques de memòria. No va ser fins el 2007, amb l’aprovació de la Llei de Memòria Històrica -32 anys després de la mort del model-, que aquestes polítiques transcendiren en alguns nivells de l’Administració de l’Estat. El 2010 es van retirar definitivament a magatzems els últims cavallots a Toledo, València i Ferrol. La de Melilla, avui s’exposa a una Fundació privada. A Barcelona, les restes trossegades de l’estàtua de Franco guardades en un magatzem municipal il·lustren la potència d’unes polítiques de gestos que es van conformar en contra d’un patrimoni que ha fracassat en el seu intent d’evitar despertar el model.

L’amnistia al franquisme va deixar el model amb molts dels seus poders. Vet aquí que la iconoclàstia oficial vers les figures de Franco ha estat, majoritàriament, de guant blanc, tractant-les amb “mimo”, perquè no es pot separar model i imatge. Simplement no es pot dir que una imatge no conté els atributs del model. Tota política que això instigui és una política hipòcrita, que només beneficia el model, el fantasma, que així pot pul·lular tranquil·lament pel castell sense por de ser reconegut. I un dia, sense saber com, està menjant amb nosaltres a la mateixa taula.

NOTES

1

L'anglès és més precís en aquest assumpte que les nostres llengües: distingeix *image* i *picture*, sent la primera la matriu mental, i la segona la seva impressió material.

2

Sobre la sort de l'estatuària monumental eqüestre de Franco, especialment de la mà de l'artista José Capuz, vegeu Pieter Leenknecht. 2002. "El Franco ecuestre de Capuz: una estatua, tres destinos". En Vicente Sánchez-Biosca (ed.). *Archivos de la Filmoteca*. Especial "Materiales para una iconografía de Franco", v. 2, nº 42-43, pp. 13-29.

3

L'historiador Ricard Vinyes va venir a dir el mateix en referir-se a la "indiferència" i "inhibició" fomentades per l'Estat respecte a les imatges de la dictadura, producte d'una lectura que no té ètica en tractar sobre les interpretacions divergents de les figures del passat. De l'autor, vegeu: 2009. *El Estado y la memoria*. Barcelona: RBA; i 2011. *Asalto a la Memoria*. Barcelona: Los Libros del Lince.

4

Per a una anàlisi més extensa de les complexes fronteres entre iconoclàstia, estètica i domesticació civil, vegeu Jorge Luis Marzo (ed.). 2013. *No tocar, por favor. El museo como incidente*. Vitoria: Artium.

5

Jesús de Andrés, 2004. "Las estatuas de Franco, la memoria del franquismo y la transición política española". *Historia y política: Ideas, procesos y movimientos sociales*, nº 12, pp. 161-186 (166).

6

Juan Luis Cebrián. 1985. "Entrevista al presidente del Gobierno". *El País*, 17 de novembre de 1985.

7

Víctor Pérez Díaz, "La emergencia de la España democrática: la 'invención' de una tradición y la dudosa institucionalización de una democracia", *Working Paper*, nº 18, 1991, p. 29; citat a Giulia Quaggio, 2012. "Recomponer el canon estorbado. Pío Cabanillas y la política cultural de UCD"; a Darío Corbeira (ed.). *Arte y transición*. Madrid: Brumaria, p. 211.

8

Ángeles García, "El Reina Sofía retira el cristal blindado que protegió el 'Guernica' durante 14 años", *El País*, 1 de desembre de 1995.

9

Jorge Luis Marzo, Patricia Mayayo. 2015. *Arte en España 1939-2015. Ideas, prácticas, políticas*. Madrid: Cátedra, p. 77.

10

Vegeu Jorge Luis Marzo, Tere Badia (eds.). 2010. *El d'efecte barroc. Políticas de la imatge hispana*. Barcelona: Centre de Cultura Contemporània de Barcelona.

11

Montserrat Iniesta. 2017. "El purgatorio de un dictador: Crisis, memoria y narrativas iconoclastas". *Romance Quarterly*, nº 64 (3), pp. 147-159

12

Vegeu Helena López, 2004. "Exilio, memoria e industrias culturales: esbozo para una debate". *Migraciones & Exilios: Cuadernos de la Asociación para el estudio de los exilios y migraciones ibéricos contemporáneos*, nº 5, pp. 25-36; i María Ruido. 2008. *Plan Rosebud: Sobre imaxes, lugares e políticas de memoria (2006-2008)*. Santiago de Compostela: CGAC, Xunta de Galicia, pp. 309-331.

13

Sobre el gest com activador polític de la memòria, i en relació a l'estàtua eqüestre de Franco a Barcelona, vegeu Matteo Guidi. 2017. *Remover con una vara de madera*. Barcelona: ICUB.

14

Ray Loriga. 2005. "Caramba con Franco". *El País*. 27 de març de 2005.

15

Sobre la mimesi i la versemblança com a factors rellevants en les polítiques de memòria sobre el franquisme i la figura de Franco, vegeu Jorge Luis Marzo, Raquel Anglès. 2013. "Un gran parecido". En *Jornadas contra Franco*. Vallecas: Plataforma de Artistas Antifascistas. URL: https://www.soymenos.net/UN_GRAN_PARECIDO.pdf

16

"Editorial". Diari *ABC*, 18 de març de 2005, p. 4. Citat a Misael Arturo López Zapico. 2008. "La sombra de Franco sigue siendo alargada. La polémica suscitada a raíz de la retirada de varias estatuas de Franco en marzo de 2005". A Navajas, Carlos; Iturriaga, Diego (eds.): *Crisis, dictaduras, democracia*. Actas del I Congreso Internacional de Historia de Nuestro Tiempo. Logroño: Universidad de La Rioja, pp. 147-158.

17

José Utrera Molina. Diari *La Razón*, 19 de març de 2005, p. 20.

18

El País, 19 de juliol de 1986.

19

Vegeu Jorge Moreno. 2018. *El duelo revelado: la vida social de las fotografías familiares de las víctimas del franquismo*. Madrid: CSIC; i Marianne Hirsch. 2012. *Family Frames: Photography Narrative and Postmemory*. Cambridge: Harvard University Press. En elaboració en el marc de l'I+D+i HAR2017-82655-P (2018-2022) *Políticas de la experiencia durante el franquismo*, vegeu: Mónica Alonso. 2020. "Mirar el álbum, seguir la historia. Poéticas de la memoria republicana". Jesús López; Dorina Martínez, 2020. "Vigilar, informar, y seguir resistiendo. La labor del Grupo Especial de Vigilancia del Extraditado de Madrid de la Guardia Civil: represión y micro-resistencias en los barrios de chabolas madrileños, 1957-1965".

20

Ricard Vinyes. 2014. "La buena memoria. El universo simbólico de la reconciliación en la España democrática. Relatos y símbolos en el texto urbano". *Ayer*, nº 96 (4), pp. 155-181. Aquest text és també recomanable per la seva excel·lent bibliografia.

21

Strafgesetzbuch, StG (Codi Penal Alemany), 1871, amb modificació del 13 de novembre de 1998.

22

Pierre Nora, 2008. *Pierre Nora en Les Lieux de mémoire*. Montevideo: Trilce.

23

Ángel Llorente. 1995. *Arte e ideología en el franquismo (1936-1951)*. Madrid: Visor, pp. 216-218.

24

Hannah Malone. 2017. "Legacies of Fascism: architecture, heritage and memory in contemporary Italy". *Modern Italy*. Special Issue: "The Force of History: Modern Italian Historiography and the Legacy of Christopher Duggan", vol. 22, Special Issue 4, pp. 445-470 (p. 4).

25

Articolo 44.1.50. *Legge 20 giugno* 1952, nº 645. Norme di attuazione della XII disposizione transitoria e finale (comma primo) della Costituzione Italiana.

26

Patrimonio Cultural de España. Conservar o destruir: la Ley de Memoria Histórica. 2009. nº 1. Madrid: Ministerio de Cultura.

27

Sobre espectrologia, vegeu Jorge Luis Marzo (ed). 2017. *Espectres*. Barcelona: ICUB&GREDITS. URL: <https://www.soymenos.net/Espectres.pdf>

Aquells cavalls de bronze van ser deixats amb l'anhel de veure quan trigarien a desactivar-se, quant resistirien en la cursa d'obstacles, quant del seu model seguia encarnat en el bronze, i quan arribaria el moment de retirar-les al silenciós recer del magatzem.

CAP. 2 LES AVENTURES DE 9 CAVALLOTS DE BRONZE

Fotografia de Luis Ávalos, sense data.

TEMPS DES DE L'INICI
DE CURSA (1978)

1973

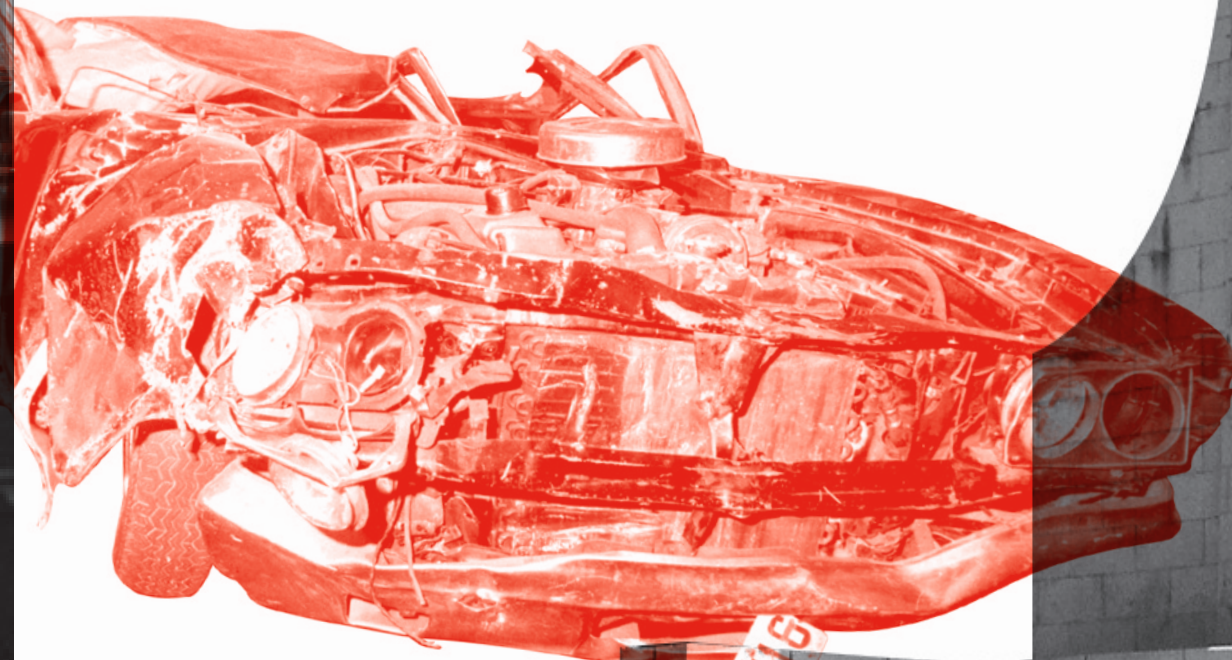
MADRID 1973

Autor: Juan de Ávalos (Mérida, 1911 - Madrid, 2006).

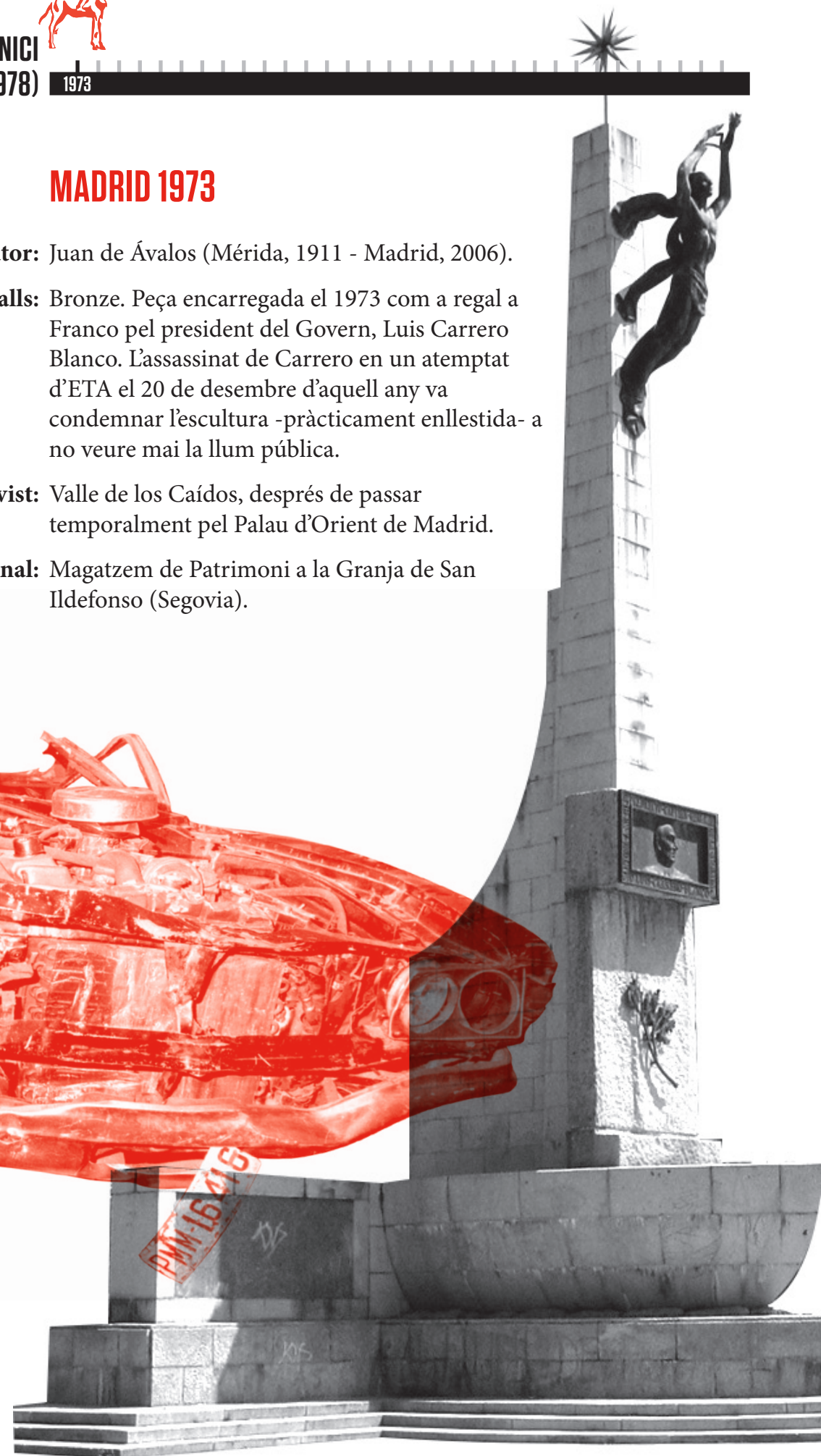
Detalls: Bronze. Peça encarregada el 1973 com a regal a Franco pel president del Govern, Luis Carrero Blanco. L'assassinat de Carrero en un atemptat d'ETA el 20 de desembre d'aquell any va condemnar l'escultura -pràcticament enllestida- a no veure mai la llum pública.

Emplaçament previst: Valle de los Caídos, després de passar temporalment pel Palau d'Orient de Madrid.

Emplaçament final: Magatzem de Patrimoni a la Granja de San Ildefonso (Segovia).

Juan de Ávalos, *Monument a Carrero Blanco*, 1976.
Santoña (Cantabria).

José Aleixandre, Convent de Sant Domènec, València, 1984.

Plaça de l'Ajuntament, València, 1983.

TEMPS DES DE L'INICI
DE CURSA (1978)

1983

VALENCIÀ 1964 (VEGEU CAPÍTOL 4)

Autor: José Capuz Mamano (Valencia, 1884 - Madrid, 1964).

Detalls: Còpia de l'obra de Madrid de 1959, del mateix autor. Bronze. 12 m. d'alçada. Pes: 5.000 tones.

Emplaçament original: 1 d'abril de 1964, a la Plaza del Caudillo de València (avui Plaça del País Valencià).

Primera retirada: Matinada del 9 de setembre de 1983, al Convent de Santo Domingo (Capitanía General del Ejército) on va ser restaurada després de l'accidentat desmuntatge.

Segona retirada: 2010, al magatzem de la Caserna Jaime I de Bétera, València, on queda dipositada dins d'un gran bagul de metall.

Emplaçament final: Magatzem de Caserna Jaime I de Bétera, València.

A B C. SABADO 10 DE SEPTIEMBRE DE 1983. PAG. 10

POLITICA NACIONAL

Valencia: La estatua de Franco, retirada por obreros encapuchados

La estatua ecuestre del general Francisco Franco que presidía la antigua plaza del Caudillo en Valencia, ahora llamada plaza del País Valenciano, fue retirada por orden del Ayuntamiento, y tras un prolongado trabajo, que se inició a las cuatro de la madrugada y culminó en la tarde de ayer. La operación se inició con dos grúas, con las señales de identificación tapadas para evitar posteriores represalias; pero, ante la falta de potencia de las máquinas, fue necesaria la presencia de un equipo de trabajadores voluntarios. Los trabajadores se personaron con pasamontañas que les cubrían el rostro y con cascos para protegerse de las pedradas que grupos de personas concentradas en la plaza les lanzaron. Finalmente, las patas del caballo hubieron de ser serradas para separarlas del pedestal, y la estatua se quebró en dos a consecuencia de su peso. Dotaciones antidisturbios de la Policía hubieron de intervenir en diversas ocasiones para controlar a las personas concentradas en la plaza, que hirieron a uno de los obreros encapuchados, rompieron algunos cristales del Ayuntamiento y volcaron un vehículo de bomberos. Por otro lado, la Fundación «Francisco Franco» hizo pública una nota

TEMPS DES DE L'INICI
DE CURSA (1978)

1986

BARCELONA 1963 (VEGEU CAPÍTOL 5)

Autor: Josep Viladomat i Massanas (Manlleu, 1899 - Escaldes Engordany, 1989).

Detalls: Bronze.

Emplaçament original: 17 de juny de 1963, al Pati d'Armes del Castell de Montjuïc, Barcelona.

Primera retirada: 1986, a l'interior del Museu Militar de Montjuïc.

Segona retirada: 2001, al magatzem del Museu Militar de Montjuïc.

Tercera retirada: 31 de març de 2008, al magatzem municipal de la Via Favència de Barcelona. Durant la seva estada aquí, li va ser sustret el cap del genet (8 de d'agost de 2013).

Emplaçament final: Traslladada el 2016 al dipòsit del Museu d'Història de Barcelona a la Zona Franca, després de ser exhibida i agredida davant del Born Centre de Cultura i Memòria, durant l'exposició *Franco, Victòria, República: Impunitat i espai urbà*. Avui jeu coberta amb una lona de plàstic.

Matteo Guidi, (amb la col·laboració de Mariano Monea) *Franco a la Zona Franca*, 2017-2018.

Plaza de España, El Ferrol del Caudillo, anys 1970.

TEMPS DES DE L'INICI DE CURSA (1978)

2002

FERROL 1967

Autor: Federico Coullaut-Valera (Madrid, 1912 – La Granja de San Ildefonso, 1989).

Detalls: Bronze. 6 m. d'alcada. Pes: 6.000 kg.

Emplaçament original: 1967, Plaza de España, El Ferrol del Caudillo (avui Ferrol).

Primera retirada: Nit del 4 de juliol de 2002, a l'exterior del Museo Naval de Herrerías, dins de l'Arsenal Militar de Ferrol.

Segona retirada: 18 de març de 2010, al magatzem militar de l'Escola Naval Antonio de Escaño, A Coruña. La peça avui està coberta amb una tela gris i dins d'una gàbia de metall.

Emplaçament final: Magatzem militar de l'Escola Naval Antonio de Escaño, A Coruña.

Entre 1983-1985 la corporació municipal s'havia decidit a retirar el monument amb la coartada d'un projecte de construcció d'un aparcament subterrani a la Plaza de España. L'oficialitat de la Marina militar va encapçalar l'oposició a aquesta decisió.

El 21 de juliol de 1987 la policia desactivava un artefacte explosiu col·locat a l'estàtua. Era la primera acció de l'Exército Guerrillheiro do Pobo Galego Ceibe.

El 8 d'agost de 1988 aquest grup va tornar a atemptar amb bomba contra l'estàtua, deixant-la intacta però trencant els vidres de les finestres que donaven a la plaça.

El 19 de novembre de 2000 un grup d'activistes pertanyents a Asamblea Popular do Noroeste es va enfilar a l'estàtua per pintar-la de color rosa.

Font: José María Cardesín. 2002. "El poder de las imágenes: Memoria histórica y acción política en la ciudad de Ferrol". *III Journées de la Société Française d'Histoire Urbaine*, Dijon.
URL: <https://www.ucm.es/data/cont/docs/297-2013-07-29-2-03.pdf>

MADRID 1959

Autor: José Capuz Mamano (València, 1884 - Madrid, 1964).

Detalls: Bronze amb pedestal de pedra. L'artista la va idear imitant la del Condottiero Erasmo de Narmi a la ciutat italiana de Pàdua.

Emplaçament original: 1959, a la Plaza de San Juan de la Cruz a Madrid. Obra encarregada el 1943 per la Junta Artística de la Ciudad Universitaria de Madrid.

Retirada: Nit del 17 de febrer de 2005.

Emplaçament final: Magatzem del Ministerio de Fomento, Madrid.

“En el hotel Ritz de Madrid unos trescientos políticos y destacados personajes del mundo de la cultura y el periodismo, se reunieron en un enorme salón, engalanado con dibujos del genial Peridis, para rendir un sincero homenaje a Santiago Carrillo, considerado por muchos como uno de los responsables de la llegada de la democracia a nuestro país. Todos los periódicos dedicaron al día siguiente un artículo al antiguo dirigente comunista, reconvertido a tertuliano de radio, quien a sus recién cumplidos noventa años está viviendo una senectud soñada. En general todas las crónicas destacaron el espíritu de concordia reinante en este acto que reunió a figuras tan relevantes como el presidente Zapatero, el lehendakari Ibarretxe, Jordi Pujol, Gaspar Llamazares, el sindicalista Fidalgo, el presidente de Extremadura Rodríguez-Ibarra, los “padres” de la Constitución Peces Barba, Solé Tura, Cisneros o Herrero de Miñón, Adolfo Suárez Illana en representación de su padre incapacitado por una enfermedad degenerativa, Rodolfo Martín Villa, etc. Pese a su ausencia también hicieron llegar sus felicitaciones otros políticos de la talla de Felipe González, Maragall, Miquel Roca, el Rey Juan Carlos I o el incansable Manuel Fraga. [...] Durante el acto los miembros del gobierno confirmaron que esa misma noche un decrepito dictador de bronce no volvería nunca más a mirar a nadie por encima del hombro cuando fuera a hacer sus gestiones al ministerio de trabajo. [...] A las 12 de la noche comenzaron los trabajos para retirar la estatua ecuestre de Franco de su ubicación desde 1959 en la plaza de San Juan de la Cruz. La decisión la había tomado personalmente la ministra de Fomento Magdalena Álvarez, tras meses de discusión sobre la propiedad de la imagen, ya que nadie parecía querer hacerse

cargo “del muerto”. [...] El proceso de desmontaje de la estatua fue bastante complicado, por no decir surrealista, y desde un momento generó titulares encontrados [...] El guión del colapso del caudillo lo hubiera firmado el propio Luis García Berlanga. Al parecer desde el día 16 de marzo por la mañana la estatua había sido vallada, como indicando que algo podía sucederle al jamelgo y a su jinete. A la medianoche comenzaron los operarios a actuar amparados por la protección de varias unidades antidisturbios que buscaban evitar cualquier tipo de altercado. Los pocos viandantes que caminaban por la zona no parecían creerse lo que veían sus ojos. Algunos exclamaban alborozados “¡por fin se llevan a Paco!”, mientras que una señora mascullaba para sí, “¿la están quitando? ¿Será capaz ZP...?” (Portada de *El País*, edición de Madrid 17-III-2005). El número de curiosos fue creciendo por lo que las fuerzas del orden público pidieron refuerzos llegando a desplazarse a la zona un helicóptero de la policía. Pronto comienzan los despropósitos pues los operarios fueron interrumpidos a mitad de tarea por una patrulla de la policía urbana. Efectivamente, un cívico ciudadano había llamado para denunciar ¡el robo de una estatua!. Soy incapaz de imaginarme el diálogo que se tuvo que producir entre el responsable del desmontaje, escoltado como ya digo por la policía nacional, y aquella pareja de municipales que les exigían la presentación de todos los permisos pertinentes. Los trabajos se paralizaron durante un rato que fue aprovechado por partidarios y detractores para intercambiar opiniones llegando a veces a algo más que meras palabras. “Un joven afirmaba que era una vergoncería que quiten la estatua por la noche, pues es parte de la historia” y a los gritos de asesino, asesino de muchos viandantes, otros respondían con un manido tópico que volverá a aparecer frecuentemente por estas páginas, como ese postre indigesto que siempre se repite: “Carrillo también mató a gente en Paracuellos” (*La Razón*, 17-III- 2005, pág. 34). Los ánimos se fueron caldeando, sobre todo a raíz de la llegada de algunos de los asistentes a la cena homenaje del líder comunista, quienes no se quisieron perder la caída de la estatua. El programa satírico de televisión *Caiga quien caiga* emitió un reportaje donde se recogían las dantescas imágenes del descabalgamiento y ciertamente eran de vergüenza ajena. *La Razón* recoge el testimonio de uno de los asistentes, un tal Daniel Chamartín, que no tiene desperdicio: “Franco salvó a España y puso al Rey en el trono. El pueblo español ignora su historia. Franco colocó a España como la novena potencia del mundo y no me da miedo defender esto”. Las cámaras de Televisión no tardaron en enfocar a este personaje, un tipo bien vestido y engominado, posiblemente un abogado. Finalmente los obreros pudieron seguir con su tarea y a las dos de la madrugada una grúa elevaba a aquel fósil del pasado, siendo colocado en un camión descubierto y tapado con una manta. El fantasma de Franco volvió por unas horas a recorrer Madrid, de camino a un depósito de

obras públicas. El dictador había vuelto a caer, al parecer con el desconocimiento del gobierno municipal pues tal y como recoge el diario *El Comercio*, “el ayuntamiento no lo sabía” (*El Comercio*, 17- III- 2005). La tormenta no había hecho más que empezar [...] El día 20 de marzo amanece con la noticia del ataque a la escultura de Largo Caballero a la que arrojaron pintura roja y amarilla, borrando su inscripción y pintando sobre ella el nombre de Franco”.

López Zapico, Misael Arturo. 2008. “La sombra de Franco sigue siendo alargada. La polémica suscitada a raíz de la retirada de varias estatuas de Franco en marzo de 2005”. Navajas, Carlos; Iturriaga, Diego (eds.): *Crisis, dictaduras, democracia*. Actas del I Congreso Internacional de Historia de Nuestro Tiempo. Logroño: Universidad de La Rioja, pp. 147-158.

TEMPS DES DE L'INICI
DE CURSA (1978)

2006

SARAGOSSA 1948

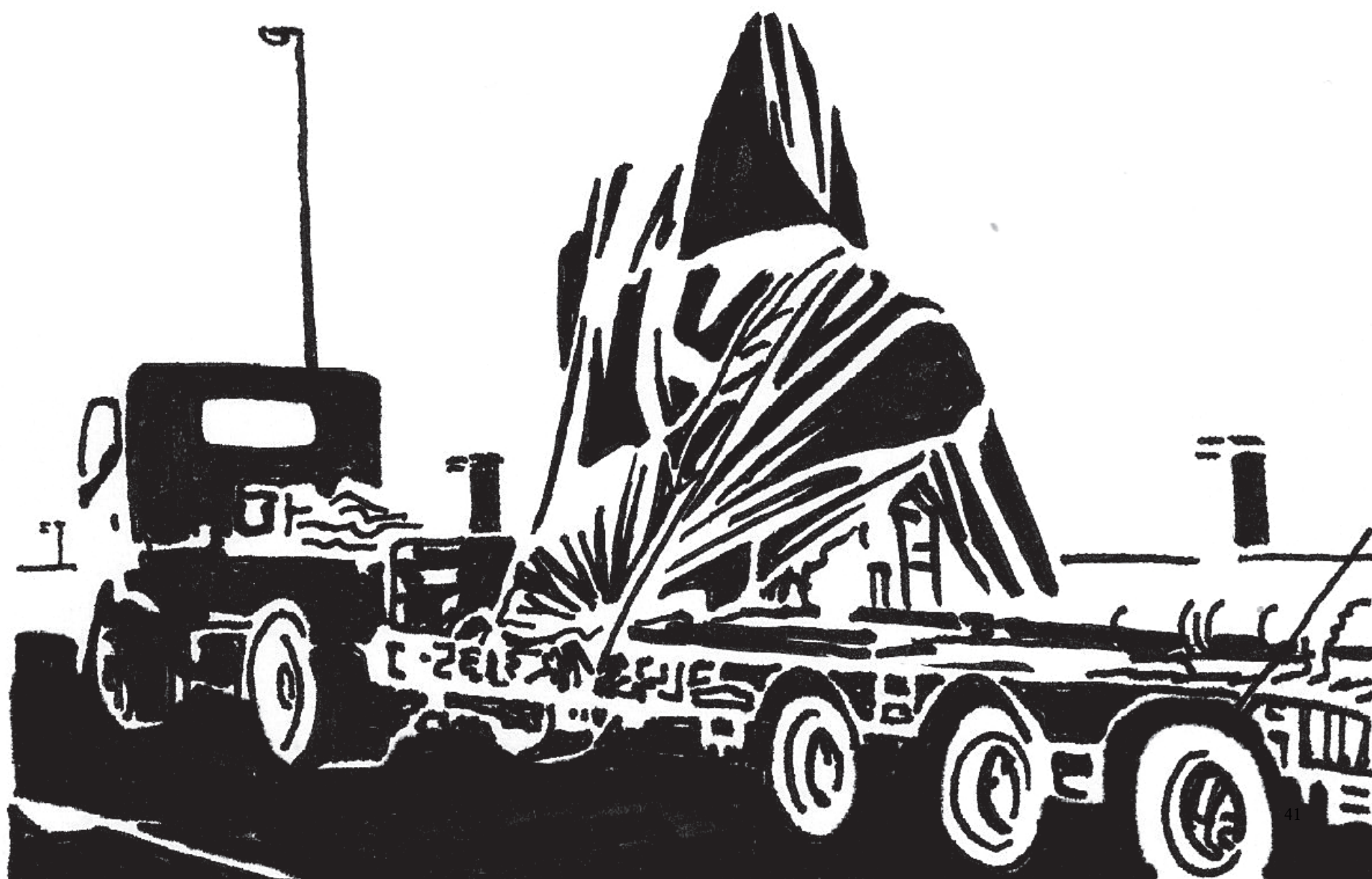
Autor: Moisés Huerta (Muriel de Zapardiel, 1881 – Mérida, 1962).

Detalls: Bronze amb pedestal de pedra. Dimensions: 3'70 metres d'alçada.

Emplaçament original: 15 de desembre de 1948, a l'esplanada de l'entrada de l'Academia General Militar de Saragossa.

Retirada: El 24 d'agost de 2006.

Emplaçament final: Dipòsits del Museo Provincial de Saragossa. L'obra quedà coberta amb una lona de plàstic.

DEFENSA

celebrada el miércoles, 9 de febrero de 2005

Sobre la retirada de la estatua ecuestre del general Franco de la Academia Militar de Zaragoza. Presentada por el Grupo Parlamentario de Izquierda Verde-Izquierda Unida-Iniciativa per Catalunya Verds. (Número de expediente 161/000348.)

Tiene la palabra la señora Navarro.

La señora **NAVARRO CASILLAS**: En la Academia Militar de Zaragoza existe todavía una estatua ecuestre del general Franco, como por desgracia ocurre en otros lugares del Estado español, en este caso en un lugar preminente dentro del recinto militar, de forma que en todos los actos solemnes que allí se escenifican la tribuna presidencial se sitúa justo delante de esta estatua. De hecho recientemente se celebró allí una ceremonia en julio del año pasado a la que acudieron los Príncipes de Asturias y el ministro de Defensa y estaban justo delante de la estatua ecuestre del general Franco. Lo cierto es que al día de hoy parece poco justificable mantener una estatua del caudillo de España como legado y referente visual para estas nuevas generaciones de mandos del Ejército de Tierra, formados plenamente bajo los valores consti-

El señor **MORENO BUSTOS**: Quisiera en primer lugar agradecer tanto a la Mesa como al resto de los grupos el cambio en el orden de las intervenciones en este punto. [...]

No es cuestión de entrar en polémica sobre la historia de España. No seré yo quien venga aquí a valorar hechos y procesos que nunca debieron ocurrir en nuestro país, aunque estoy seguro que otros grupos con algún ánimo político, espero, y no de otro tipo pueden justificar su posición. Por eso, señorías, no quiero entrar a valorar la simbología política de una estatua ecuestre que, figurando en un centro de enseñanza militar como es la Academia General Militar de Zaragoza, creo que al día de hoy, para los ciudadanos de mi ciudad que como yo y los de mi generación visitan algún día la academia, no refleja nada más que la figura del primer director del centro en lo que se llamó la segunda época de la General ¿Y por qué digo esto? Pues porque les aseguro que los zaragozanos, de los que formo parte, no tenemos este hecho como una preocupación. Es más, diría yo que muchos de ellos ni siquiera conocen que existe tal escultura. Por eso, señorías, después de casi treinta años del fallecimiento de Franco y la desaparición de su dictadura, parece casi simple desde el punto de vista social, que no sentimental —aunque respeto, como no podía ser de otra forma, todas las opiniones, al igual que espero que se respete la mía—, el mantener, trasladar o retirar una estatua de una persona que murió cuando, fíjense ustedes, los propios cadetes que allí estudian no habían nacido. ¿Qué simbología puede tener pues para quienes ven diariamente esa escultura? Les aseguro que absolutamente ninguna.

Plaza del Ayuntamiento,
Santander, principis dels anys 1970.

TEMPS DES DE L'INICI
DE CURSA (1978)

2008

SANTANDER 1964

Autor: José Capuz Mamano (Valencia, 1884 - Madrid, 1964).

Detalls: Còpia de l'obra de Madrid de 1959, del mateix autor. Bronze.
12 m. d'alçada. Pes: 5.000 tones.

Emplaçament original: 24 de juliol de 1964, a la Plaza del Ayuntamiento de Santander.

Retirada: 17 de desembre de 2008, a un magatzem municipal
de l'Ajuntament de Santander.

Emplaçament final: Magatzem municipal de l'Ajuntament
de Santander.

Caserna Millán Astray, seu del Tercio Gran Capitán I de la Legión, Melilla, 1979.

MELILLA 1978

Autor: Desconegut.

Detalls: Bronze amb pedestal de pedra gurugú. Finançat per Norberto Severiano de Soriano y Aznar, industrial de Madrid que va servir de jove a la Legión.

Emplaçament original: 20 setembre de 1978, a la Caserna Millán Astray, seu del Tercio Gran Capitán I de la Legión, Melilla, amb motiu del LVIII aniversari de La Legión.

Retirada: 2010, a la seu de la Fundación Gaselec, Melilla.

Emplaçament final: Fundación Gaselec, Melilla.

LOS MINISTROS DE EDUCACION NACIONAL Y SECRETARIO DEL PARTIDO INAUGURARON LA EXPOSICION DE LA ESTATUA ECUESTRE DE SU EXCELENCIA EL JEFE DEL ESTADO QUE FIGURARA EN EL INSTITUTO RAMIRO DE MAEZTU

Madrid 2. El acto inaugural de la Exposición de la estatua ecuestre de Su Excelencia el Jefe del Estado y Generalísimo de los Ejércitos, original del escultor Orduña, que será colocada en la plaza del Instituto de Enseñanza Media Ramiro de Maeztu, se ha celebrado en la mañana de hoy en la sala de la planta baja del Círculo de Bellas Artes. La estatua, magnífica obra de arte, mide tres metros de altura desde el printo hasta la cabeza del Caudillo, y va sobre un pedestal de granito de 1.50, y será, por tanto, de cuatro metros y medio, lo suficiente para encuadrar perfectamente en el lugar donde ha de ser emplazada definitivamente en la gran escalinata que da acceso al campo de deportes, y que tendrá como fondo la fachada del Instituto y cerrando la plaza de las Escuelas de Preparación, el Instituto de Pedagogía y el de Filosofía.

Todo ello ha de ofrecer un conjunto de pequeña plaza de verdadero calor de intimidad y hogar.

La estatua es de bronce, cedido generosamente por el ministro del Ejército, teniente general Varela. Pesa 1.300 kilogramos. El caballo, aun con la estilización dada por el artista, ha tenido de modelo el denominado "Imperio", que es el que más utiliza el Generalísimo, y durante muchos días ha sido llevado al estudio de Orduña.

De propio intento se ha procurado que la estatua ofrezca un aspecto de quietismo estático, sin cabriolas del caballo, ni retozos, para que el simbolismo resulte perfecto.

En definitiva se intenta, y se ha logrado, un Caudillo de la paz, que preside las obras de cultura de su país, en actitud de presenciar el desfile de la juventud escolar, formando el conjunto adecuado al edificio, a cuya puerta se ha de colocar, en el primero figura una inscripción, en latín, que dice: "El ministro de Educación Nacional, José Ibáñez Martín, erigió la estatua en bronce del esclarecido Caudillo Franco, y la dedica al Instituto Ramiro de Maeztu. Año de 1942." En el pedestal, de granito, donde se colocará definitivamente, figura otra inscripción, en latín clásico, con reminiscencias horacianas, que reza así: "Vigoroso por el Ejército de la Áspere Milicia, el vencedor, en su caballo, devolviendo la paz a los españoles, con la cual haga formar las artes humanas y los jóvenes con fiel obediencia aprendan a sufrir tantos trabajos por la Patria."

La fundición de la estatua es impecable, y acredita en todo instante a la industria nacional. Se conserva el color del bronce con una ligera patina, que lo realza.

La cara del Caudillo se ha querido, y se logra perfectamente, que tenga parecido de fotografía, pero al propio tiempo se ha buscado resaltar los rasgos de majestad y fuerza, es decir, que se vea claramente que es Franco y que es Caudillo.

Han asistido al acto el ministro de Educación Nacional, señor Ibáñez Martín; el ministro secretario del Partido, señor Arrese; el subsecretario de la Presidencia, señor Carrero; el gobernador militar, general Sáenz de Buruaga, y otras muchas personalidades, y al escultor Orduña y el arquitecto don Eugenio Sánchez Lozano recibieron muchísimas felicitaciones de la concurrencia.

ABC 3/6/1942

Entrada de l'Institut Ramiro de Maeztu de Madrid 1945.

TEMPS DES DE L'INICI DE CURSA (1978)

2010

MADRID-TOLEDO 1942

Autor: Fructuoso Orduna y Lafuente (Roncal, 1893 - Madrid, 1973).

Detalls: Bronze sobre bloc de granit. Dimensions: 3 metres d'alçada. Pes: 1.300 kg. Epígraf en llatí, trad: "el vencedor avança en el seu cavall". L'escultor es basà en un cavall de Franco anomenat "Imperio".

Emplaçament original: Encarregada el 1941. Va ser exposada al Círculo de Bellas Artes el 1942 i després traslladada davant de l'entrada de l'Institut Ramiro de Maeztu de Madrid.

Primera retirada: Es va dur a Toledo, emplaçant-la a un lateral de l'esplanada pública de la façana principal de l'edifici de l'Academia de Infantería.

Segona retirada: 20 de maig de 2010. Emplaçada dins d'una estructura hermètica de fusta a un magatzem de l'exèrcit.

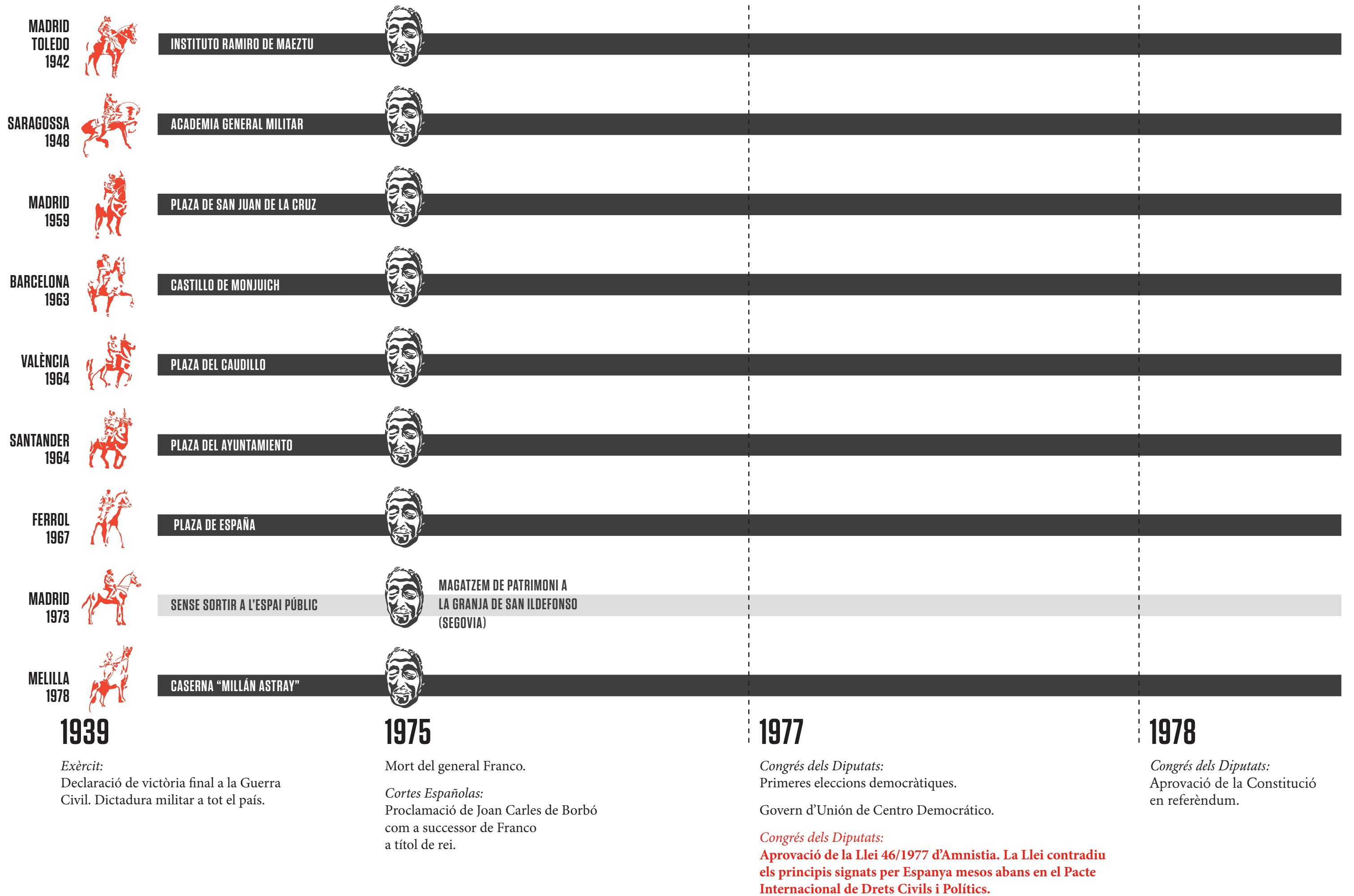
Emplaçament final: Magatzem de l'exèrcit a Toledo.

Círculo de Bellas Artes, Madrid, 1942.

READY
STEADY
GO!

MADRID TOLEDO 1942		INSTITUTO RAMIRO DE MAEZTU
SARAGOSSA 1948		ACADEMIA GENERAL MILITAR
MADRID 1959		PLAZA DE SAN JUAN DE LA CRUZ
BARCELONA 1963		CASTELL DE MONTJUÏC
VALÈNCIA 1964		PLAÇA DEL PAIS VALENCIÀ
SANTANDER 1964		PLAZA DEL AYUNTAMIENTO
FERROL 1967		PLAZA DE ESPAÑA
MADRID 1973		SENSE SORTIR A L'ESPAI PÚBLIC
MELILLA 1978		CASERNA "MILLÁN ASTRAY"

1979

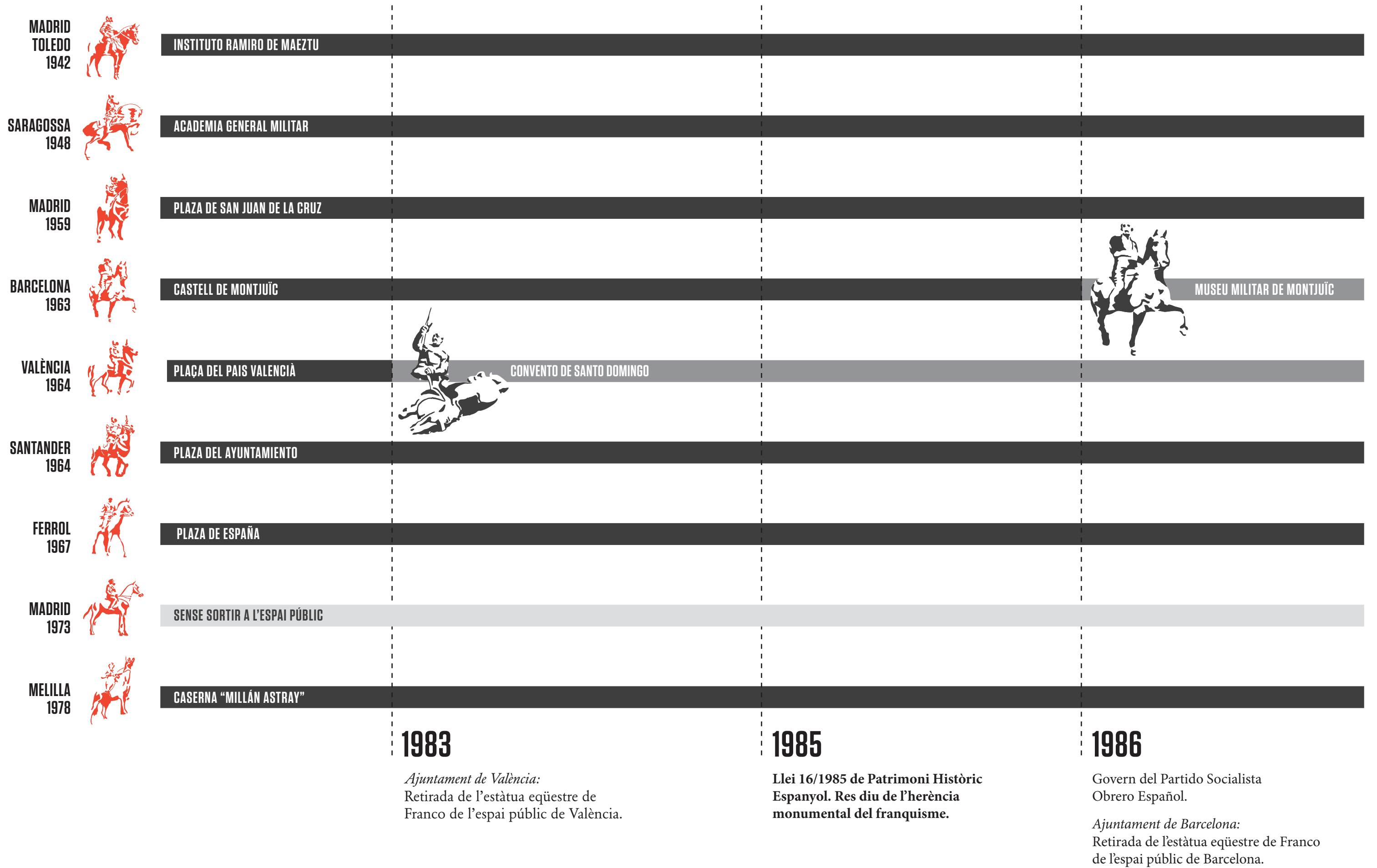
Govern d'Unión de Centro Democrático.

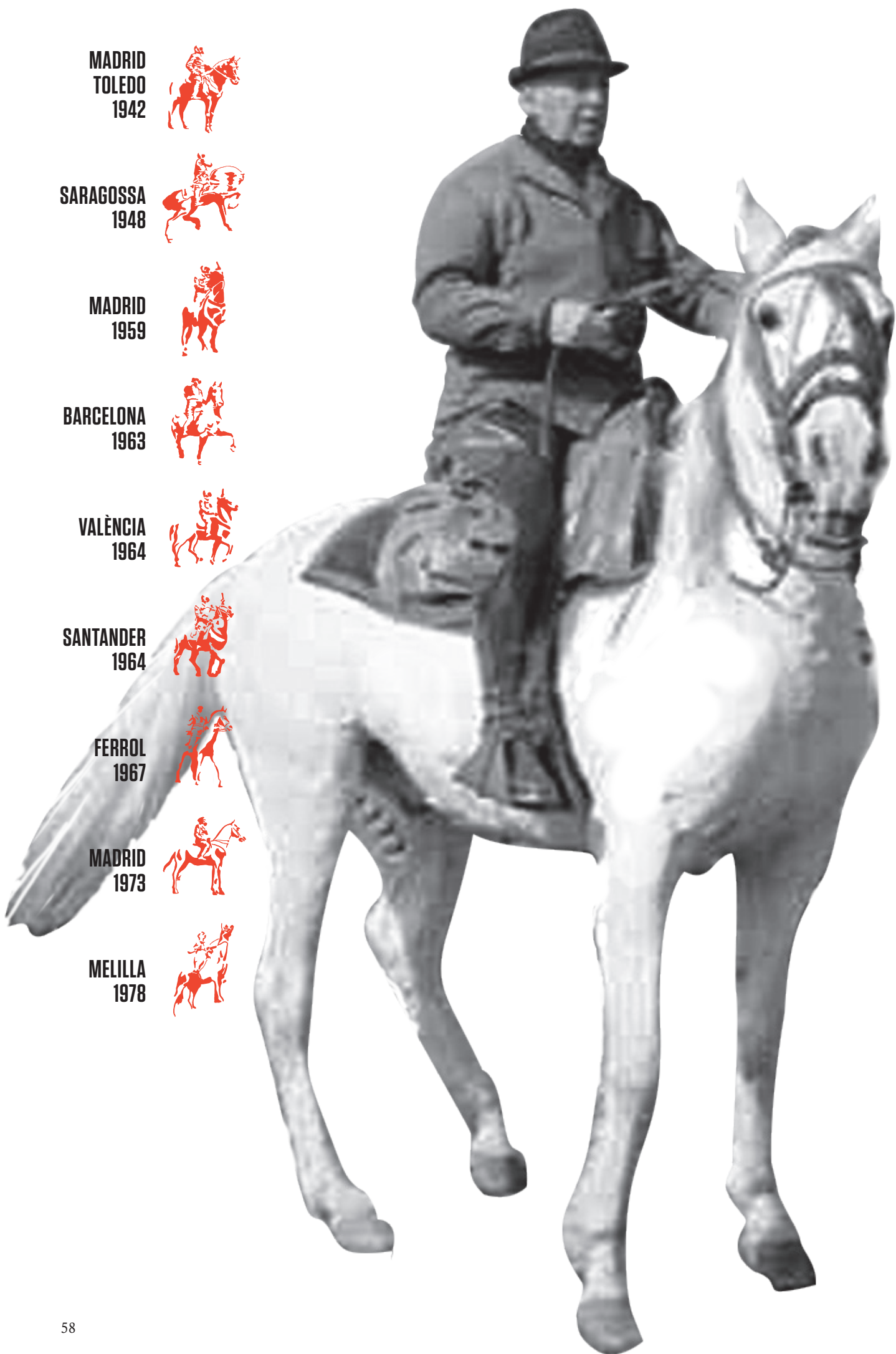
1981

Congrés dels Diputats:
Aprovació de la Llei 33/1981 de l'Escut d'Espanya i el Reial Decret 2964/1981 que preveuen un termini de tres anys per retirar els escuts franquistes dels edificis públics.

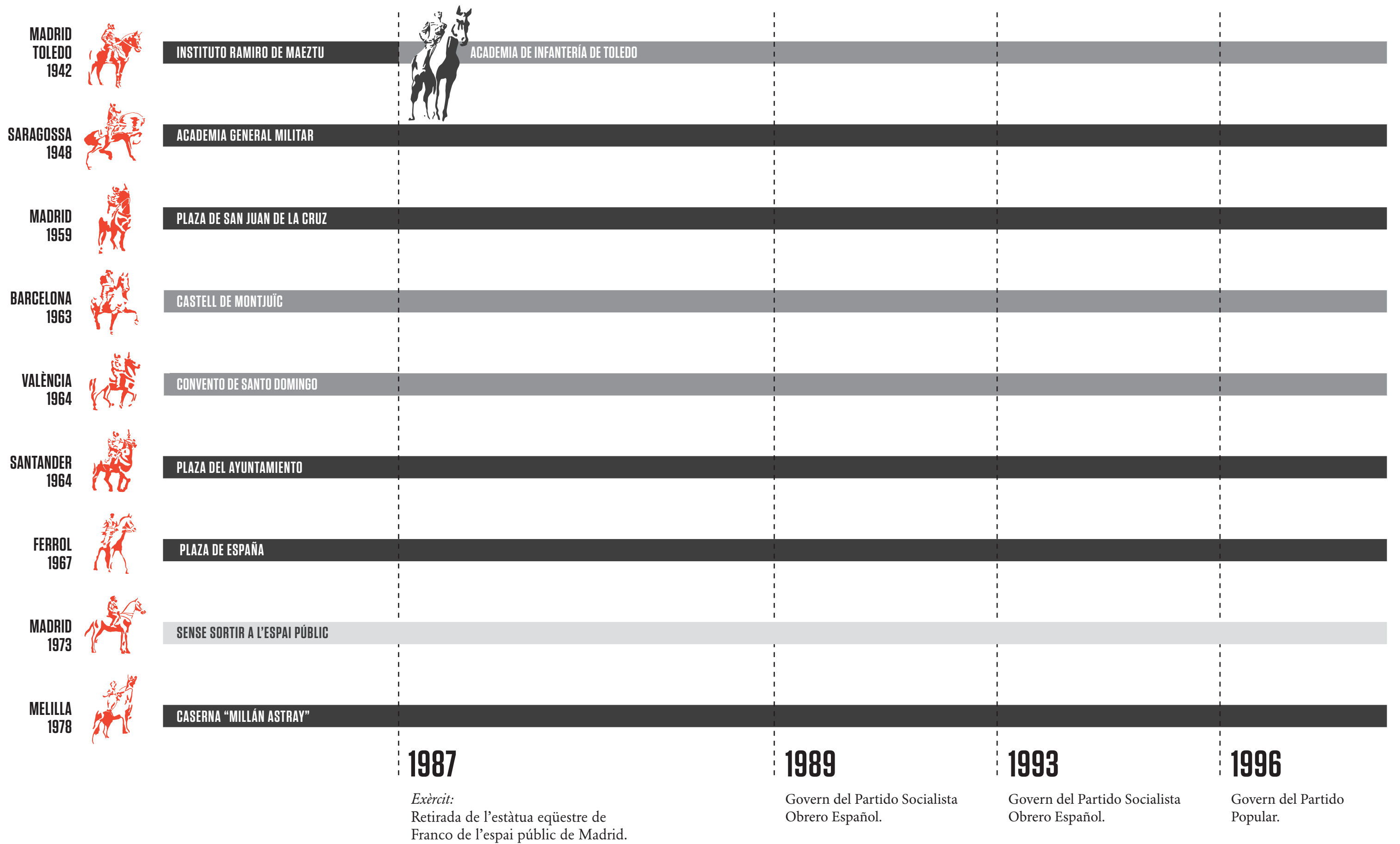
1982

Govern del Partido Socialista Obrero Español.

“Aquellas jornadas cinegéticas me depararon varias y sabrosas experiencias, una de ellas protagonizada por Zegrí, un viejo caballo blanco -tordo, dirían los conocedores- de 16 años, más manso que una mula y cuyo cometido era transportar a Franco hasta el puesto de caza. Para ello, el general había de pasar por el duro trance de ensillarse en el jamelgo, tarea difícil y complicada, dada su edad, la de él, y su constitución, la física, *of course*. No hay que olvidar que el Caudillo de España, de la España de entonces, era piernicorto, barrigudo, de gordo trasero y baja estatura. En la operación de encaramar al dictador en el caballo, colaboraban, habitualmente, cuatro o cinco personas: el guarda, que sujetaba el animal, un mozo de cuadra y dos guardias civiles de su Casa: el que le aupaba por la izquierda, empujándole por el trasero (según dijo alguien, tanto si se trata de una cabalgadura como del más elevado trono, no estamos sino sentados sobre nuestro propio culo) y, un segundo, a veces eran dos, colocados al otro lado del caballo y cuya misión allí era impedir que, por exceso de impulso de quienes le aupaban, arrojaran al general por el lado contrario. Mi anfitrión siempre me advertía que era mejor no mirar para no violentar a Su Excelencia, que, consciente de sus limitaciones físicas, lo pasaba mal sabiéndose observado en situación poco marcial y digna. Sobre todo, cuando la operación había que repetirse por culpa de las moscas cojoneras que tenían a Zegrí harto nervioso, el cual, con sus continuos movimientos, impedía al general voltear la pierna. Una vez finalizada la penosa operación, -cuyo resultado, nada que ver con el monumento ecuestre desaparecido- el cortejo se ponía en marcha y, como si de un safari, que no de montería, se tratase, allá que íbamos tras el jinete el anfitrión, Juanito, los guardias civiles y el periodista”.

MADRID TOLEDO 1942		ACADEMIA DE INFANTERÍA DE TOLEDO			
SARAGOSSA 1948		ACADEMIA GENERAL MILITAR			
MADRID 1959		PLAZA DE SAN JUAN DE LA CRUZ			
BARCELONA 1963		CASTELL DE MONTJUÏC			
VALÈNCIA 1964		CONVENTO DE SANTO DOMINGO			
SANTANDER 1964		PLAZA DEL AYUNTAMIENTO			
FERROL 1967		PLAZA DE ESPAÑA			MUSEO NAVAL DE HERRERÍAS
MADRID 1973		SENSE SORTIR A L'ESPAI PÚBLIC			
MELILLA 1978		CASERNA "MILLÁN ASTRAY"			

2000

Societat civil:
Creació de l'Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica, ARMH.

Govern del Partido Popular.

2002

Exèrcit:
Retirada de l'estàtua eqüestre de Franco de l'espai públic de Ferrol.

Societat civil:
Creació del Foro por la Memoria.

2004

Govern del Partido Socialista Obrero Español.

Congrés dels Diputats:
Aprovada una Proposició no de Llei sobre la retirada de símbols de la dictadura franquista dels edificis públics de l'Estat.

Parlament de Catalunya:
Decisió unànime de retirar totes les plaques, monuments i símbols franquistes a Catalunya.

MADRID TOLEDO 1942		ACADEMIA DE INFANTERÍA DE TOLEDO		
SARAGOSSA 1948		ACADEMIA GENERAL MILITAR		 DIPÒSIT DEL MUSEU PROVINCIAL DE SARAGOSSA
MADRID 1959		PLAZA DE SAN JUAN DE LA CRUZ	 MAGATZEM DEL MINISTERI DE FOMENT	
BARCELONA 1963		CASTELL DE MONTJUÏC		
VALÈNCIA 1964		CONVENTO DE SANTO DOMINGO		
SANTANDER 1964		PLAZA DEL AYUNTAMIENTO		
FERROL 1967		MUSEO NAVAL DE HERRERÍAS		
MADRID 1973		SENSE SORTIR A L'ESPai PÚBLIC		
MELILLA 1978		CASERNA "MILLÁN ASTRAY"		

2005

Ministeri de Foment:
Retirada de l'estàtua eqüestre de Franco de l'espai públic de Madrid.

2006

Diputació de Saragossa:
Retirada de l'estàtua eqüestre de Franco de l'espai públic de Saragossa.

Societat civil:
Creació de l'Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica de Mallorca, ARMHM.

MADRID TOLEDO 1942		ACADEMIA DE INFANTERÍA DE TOLEDO	
SARAGOSSA 1948		DIPÒSIT DEL MUSEU PROVINCIAL	
MADRID 1959		MAGATZEM DEL MINISTERI DE FOMENT	
BARCELONA 1963		CASTELL DE MONTJUÏC	 MAGATZEM MUNICIPAL DE PARCS I JARDINS
VALÈNCIA 1964		CONVENTO DE SANTO DOMINGO	
SANTANDER 1964		PLAZA DEL AYUNTAMIENTO	 MAGATZEM DE L'AJUNTAMENT DE SANTANDER
FERROL 1967		MUSEO NAVAL DE HERRERÍAS	
MADRID 1973		SENSE SORTIR A L'ESPAI PÚBLIC	
MELILLA 1978		CASERNA "MILLÁN ASTRAY"	

2007

Congrés dels Diputats:
Aprovació de la Llei 52/2007 de Memòria Històrica per la qual es reconeixen i amplien drets a favor dels qui van patir persecució o violència durant la Guerra Civil i la dictadura. La llei obliga a l'eliminació de símbols i monuments commemoratius de la dictadura.

Parlament de Catalunya:
Aprovació de la Llei de Parlament 13/2007, que crea el "Memorial Democràtic" per tal de desplegar les polítiques públiques de recuperació de la memòria històrica.

2008

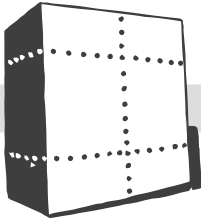
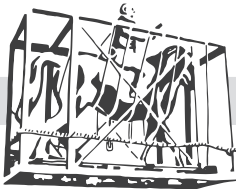
Consell de Ministres:
ORDRE CUL/3190/2008, que instrueix la retirada de símbols franquistes en els béns de l'Administració de l'Estat.

Govern del Partido Socialista Obrero Español.

Ajuntament de Santander:
Retirada de l'estàtua equestre de Franco.

Ministeri de Justícia: Reial Decret 1791/2008, sobre la reparació i reconeixement personal als qui van patir persecució o violència durant la Guerra Civil i la Dictadura.

Audiència Nacional: El jutge Baltasar Garzón es declara competent per investigar la desaparició de les víctimes del franquisme. El fiscal en cap de l'Audiència Nacional va declarar improcedents aquestes actuacions, al·legant la Llei d'Amnistia de 1977.

MADRID TOLEDO 1942		ACADEMIA DE INFANTERÍA DE TOLEDO		MAGATZEM DE L'EXÈRCIT, TOLEDO
SARAGOSSA 1948		DIPÒSIT DEL MUSEU PROVINCIAL		
MADRID 1959		MAGATZEM DEL MINISTERI DE FOMENT		
BARCELONA 1963		MAGATZEM DE PARCS I JARDINS		
VALÈNCIA 1964		CONVENTO DE SANTO DOMINGO		MAGATZEM CASERNA JAIME I DE BÉTERA
SANTANDER 1964		MAGATZEM DE L'AJUNTAMENT		
FERROL 1967		MUSEO NAVAL DE HERRERÍAS		MAGATZEM DE L'ESCOLA NAVAL A CORUÑA
MADRID 1973		SENSE SORTIR A L'ESPAI PÚBLIC		
MELILLA 1978		CASERNA "MILLÁN ASTRAY"		PATI DE LA FUNDACIÓN GASELEC

2009

Parlament de Catalunya:
Aprovació de la Llei de Parlament
10/2009, sobre la localització
i identificació de les persones
desaparegudes durant la Guerra
Civil i la dictadura.

2010

Govern de Melilla:
Retirada de l'estàtua eqüestre de Franco de l'espai públic de Melilla.
Exèrcit:
Retirada de l'estàtua eqüestre de Franco de l'espai públic de Toledo.

- MADRID
TOLEDO
1942
- SARAGOSSA
1948
- MADRID
1959
- BARCELONA
1963
- VALÈNCIA
1964
- SANTANDER
1964
- FERROL
1967
- MADRID
1973
- MELILLA
1978

L'exèrcit és sovint l'encarregat de guardar Franco fora dels focus, en el més profund, en el més fondo. És un dels seus, i un soldat no deixa ningú darrere. Emmirallant l'esperit patrimonial, els seus magatzems i museus alberguen una història d'Espanya, rarament la dels vençuts: Víctors i poltres. Si munta a cavall, és cosa de l'exèrcit. De totes les escultures possibles, la més imponent és l'eqüestre. Projecta proporció, velocitat, intel·ligència i força, quatre elements centrals de la psicologia militar¹. A més, requereix de molts treballs, grans espais i fons suficients, de manera que l'impacte sempre desbordarà l'estricta marc castrense. En l'estàtua eqüestre es desplega tota una vella iconografia militar que va acabar modelant l'escultura pública de segle XX: l'heroi a lloms de cavall entra a la ciutat, amb els seus codis de trot, posició del genet, posat, vestit, ensenya, condecoracions i elements portants.

Totes les seves estàtues eqüestres han recalat durant anys a les casernes, presidint llurs jardins, claustres i patis, sovint fusionats en el teixit urbà civil de la ciutat, i fent-les així encara més notòries. Per això, a partir de finals dels 2000 algunes seran finalment dipositades en magatzems ministerials i dipòsits provincials, ficades en caixes, encofrades, entre llençols i cobertes protectores. Per mantenir allunyat l'influx del model de la resta de la societat. El patrimoni es conserva així intacte i el present queda impedit de afectar-lo, d'afectar-se. Com el *Guernica* arribat a Madrid el 1981, col·locat darrere dels vidres blindats al museu i davant els flaixos, la figura de Franco és exorcitzada en la foscor del magatzem, com en l'escena final d'*Indiana Jones a la recerca de l'arca perduda* (1981) on els poders de l'Arca de l'Aliança queden atenuats en el gegantí arxiu de la història.

Fotograma editat de la pel·lícula *Indiana Jones a la recerca de l'arca perduda*, dir: Steven Spielberg, 1981.

¹ Alexander Mackay-Smith, Jean R. Druessedow, Thomas Ryder. 1984. *Man and the Horse. An Illustrated History of Equestrian Apparel*. New York: The Metropolitan Museum of Art & Simon and Schuster, p. 6

MADRID TOLEDO 1942		MAGATZEM DE L'EXÈRCIT, TOLEDO	
SARAGOSSA 1948		DIPÒSIT DEL MUSEU PROVINCIAL	
MADRID 1959		MAGATZEM DEL MINISTERI DE FOMENT	
BARCELONA 1963		MAGATZEM DE PARCS I JARDINS	
VALÈNCIA 1964		MAGATZEM CASERNA JAIME I DE BÉTERA	
SANTANDER 1964		MAGATZEM DE L'AJUNTAMENT	
FERROL 1967		MAGATZEM DE L'ESCOLA NAVAL A CORUÑA	
MADRID 1973		SENSE SORTIR A L'ESPAI PÚBLIC	
MELILLA 1978		PATI DE LA FUNDACIÓN GASELEC	

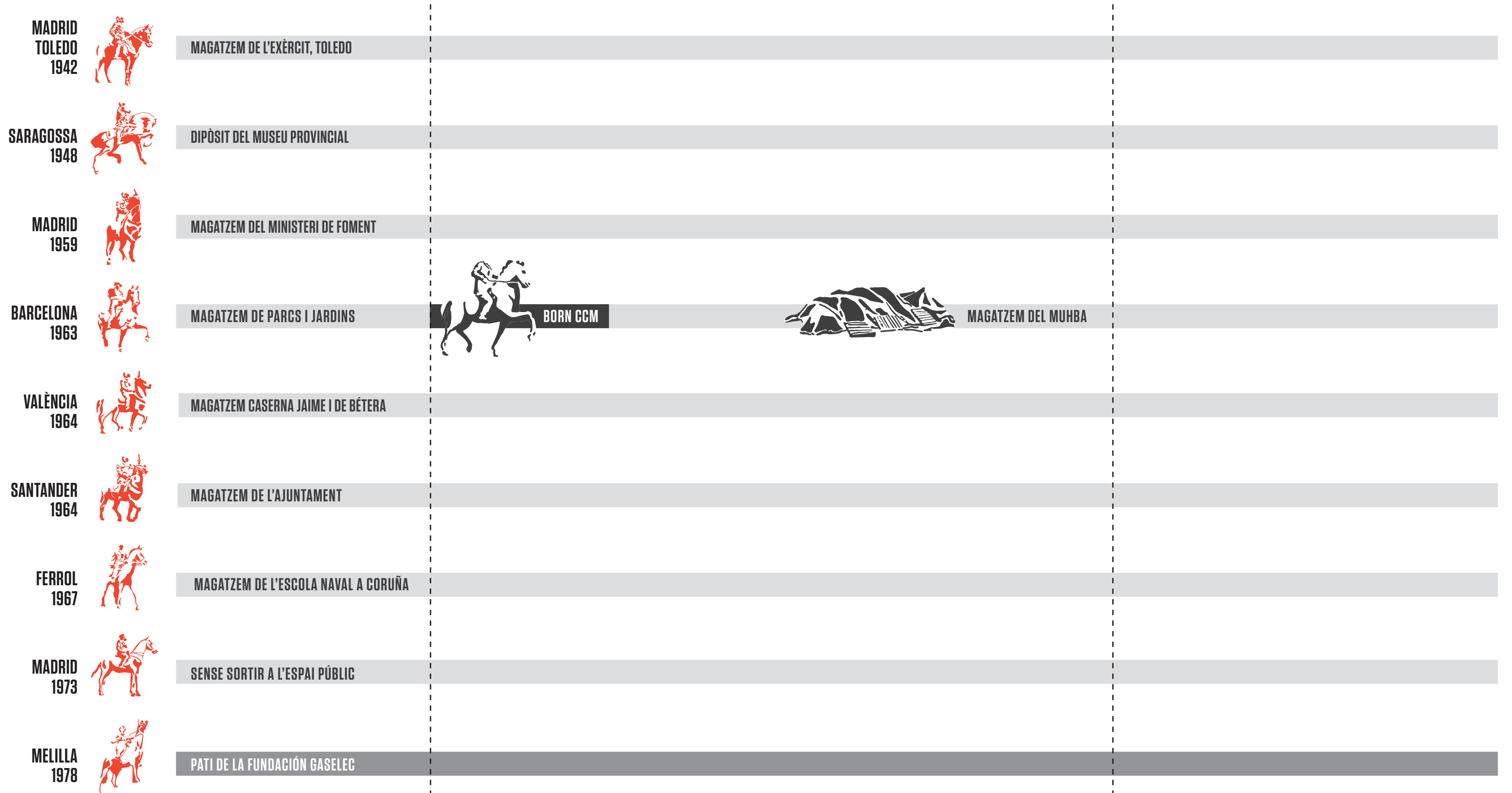
2011

Govern del Partido Popular.

Congrés dels Diputats:
Els vots de PP, PSOE i CiU
tomben la proposta de llei de
modificació de la Llei d'Amnistia
presentada pel
Grup Mixt.

2013

Nacions Unides:
Cinc grups sobre tortura, desaparició i drets humans de les
Nacions Unides van instar el govern espanyol a derogar la Llei
d'Amnistia, advertint-li que és incompatible amb les seves
obligacions internacionals.

2016

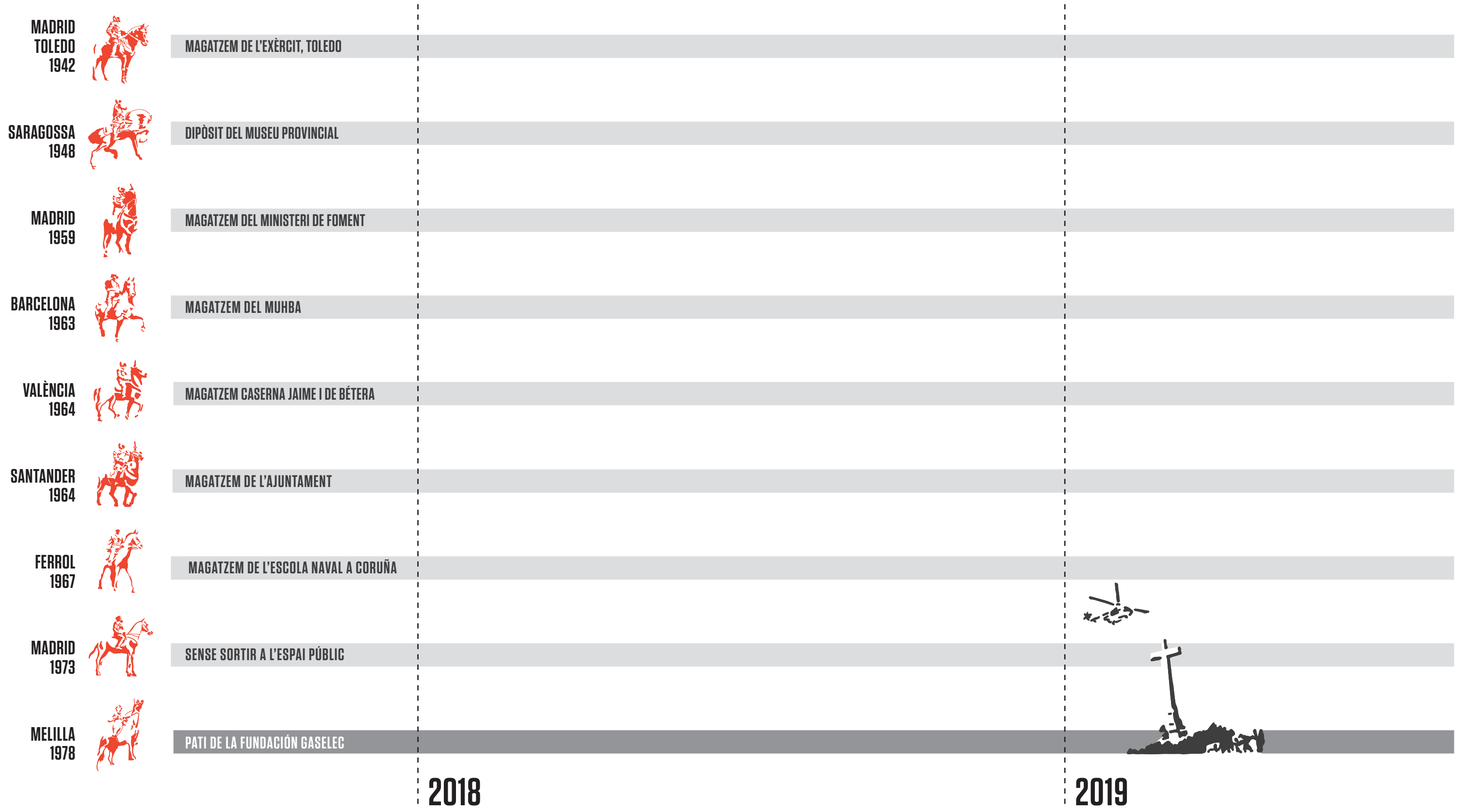
Govern del Partido Popular.
Congrés dels Diputats:
PP, PSOE i Ciutadans eviten
a la Comissió de Justícia
la modificació de la
Llei d'Amnistia.

Fiscalia General de l'Estat:
Es prohibeix la col·laboració de
la justícia espanyola en la causa
instruïda des d'Argentina sobre
els crims del règim franquista,
adduint la Llei d'Amnistia.

2017

Audiència Provincial de Soria:
Tres casos de desaparició forçada a la província de Sòria
van ser arxivats en base a la Llei d'Amnistia.

Corts Valencianes:
Aprovació de la Llei 14/2017, de memòria democràtica i per
a la convivència de la Comunitat Valenciana.

Govern del Partido Socialista Obrero Español.

Congrés dels Diputats:
PSOE, PP i Ciutadans voten en contra de la reforma de la Llei d'Amnistia.

Parlament de les Illes Balears:
Aprovació de la Llei 2/2018, de memòria i reconeixement democràtics de les Illes Balears.

Parlament de Catalunya:
Aprovació de la Llei Integral de Memòria Històrica, que faculta el govern per retirar simbologia franquista dels carrers i places de Catalunya.

I. Disposiciones generales

JEFATURA DEL ESTADO

24937

Ley 46/1977, de 15 de octubre, de Amnistía.

De conformidad con la Ley aprobada por las Cortes, vengo en sancionar:

Artículo primero.

I. Quedan amnistiados:

a) Todos los actos de intencionalidad política, cualquiera que fuese su resultado, tipificados como delitos y faltas realizados con anterioridad al día quince de diciembre de mil novecientos setenta y seis.

La amnistía también comprenderá los delitos y faltas conexos con los del apartado anterior.

Artículo segundo.

En todo caso están comprendidos en la amnistía:

a) Los delitos de rebelión y sedición, así como los delitos y faltas cometidos con ocasión o motivo de ellos, tipificados en el Código de Justicia Militar.

b) La objeción de conciencia a la prestación del servicio militar, por motivos éticos o religiosos.

c) Los delitos de denegación de auxilio a la Justicia por la negativa a revelar hechos de naturaleza política, conocidos en el ejercicio profesional.

d) Los actos de expresión de opinión, realizados a través de prensa, imprenta o cualquier otro medio de comunicación.

e) Los delitos y faltas que pudieran haber cometido las autoridades, funcionarios y agentes del orden público, con motivo u ocasión de la investigación y persecución de los actos incluidos en esta Ley.

f) Los delitos cometidos por los funcionarios y agentes del orden público contra el ejercicio de los derechos de las personas.

A
La
admitirgo
sanc
o pas
hecho
prese
que
haberra
de la
ción 10-

A
La
con
ciales
Leyes
sione
sea
que
La
sin p
suspe
La
audie

b) Todos los actos de la misma naturaleza realizados entre el quince de diciembre de mil novecientos setenta y seis y el quince de junio de mil novecientos setenta y siete, cuando en la intencionalidad política se aprecie además un móvil de restablecimiento de las libertades públicas o de reivindicación de autonomías de los pueblos de España.

c) Todos los actos de idéntica naturaleza e intencionalidad a los contemplados en el párrafo anterior realizados hasta el seis de octubre de mil novecientos setenta y siete, siempre que no hayan supuesto violencia grave contra la vida o la integridad de las personas.

II. A los meros efectos de subsunción en cada uno de los párrafos del apartado anterior, se entenderá por momento de realización del acto aquel en que se inició la actividad criminal.

Artículo cuarto.

Quedan también amnistiadas las faltas disciplinarias judiciales e infracciones administrativas o gubernativas realizadas con intencionalidad política, con la sola exclusión de las tributarias.

La Llei d'Amnistia de 1977 va ser, paradoxalment, un assumpte de l'esquerra, especialment comunista, que pretenia acabar de buidar les presons de presos polítics i fer una crida a l'abandonament de tota via armada. En el debat i redactat de la llei no va participar cap membre d'Alianza Popular, el partit que millor va aglutinar l'ala conservadora de l'electorat, majorment procedent de les estructures de l'anterior règim. I no ho va fer, més per desinterès que per ànim de bloqueig. Nogensmenys, serà aquella llei la que fixarà *sine die* la immunitat del poder franquista.

En el text del Reial Decret Llei 16/1976, de 30 de juliol, sobre amnistia, es proposen, sobretot, dues coses: l'exoneració de "tots els actes d'intencionalitat política i d'opinió" (en contra del franquisme, s'entén), i la prescripció de "totes les responsabilitats penals per fets anteriors a l'1 d'abril de 1939", data de la victòria franquista. Absolta la matança de la guerra, com queda llavors la dictadura? En el preàmbul del Reial Decret, Joan Carles I assenyala que "el complex contingut de les lleis penals militars i l'amplitud i varietat dels supòsits a què han estat aplicades obliguen a dictar normes que [...] harmonitzin l'oblit i la total abolició del delictes en què l'amnistia consisteix, amb les facultats inherents a la força pública que ha de vetllar en tot moment per la millor organització i moral militar de les institucions armades"¹. No cal llegir entre línies.

Un any més tard, en les disposicions generals de la Llei 46/1977, de 15 d'octubre, d'Amnistia, el text ja no estableix cap límit de temps anterior al 15 de desembre de 1976². El redactat manté l'amnistia de "tots els actes d'intencionalitat política i d'opinió" però en la versió aprovada pel Congrés no es fa referència a la guerra com a marcador, rebaixant notablement les referències castrenses. Sense límit de temps lineal, sembla exonerar-se tota la història d'Espanya, dissolent la penúria de la dictadura en l'oceà del passat, convertint-la en patrimoni i protegint-la per tant en nom de la memòria. Especialment, i per al que aquí ens afecta, cal subratllar el següent paràgraf (article 2, e), que no està present en el text de la proposició del Reial-Decret: "[Estan compresos en l'amnistia] els delictes i faltes que poguessin haver comès les autoritats, funcionaris i agents de l'ordre públic, amb motiu o ocasió de la investigació i persecució dels actes inclosos en aquesta llei". Per entendre'ns: botxí i víctima queden perdonats per igual.

¹ Real Decreto-Ley 16/1976. *BOE*, nº 186, 4 d'agost de 1976, p. 15097.

² Ley 46/1977. *BOE*, nº 248, 17 d'octubre de 1977, p. 22765-22766.

En la sessió parlamentària de debat i aprovació de la Llei es van pronunciar 15.190 paraules. La paraula “Franco” va ser esmentada una sola vegada. El terme “franquisme”, dues. La paraula “feixista”, una. El franquisme va passar a ser legalment un espectre, el fantasma del castell. Els espectres -va dir Gilles Deleuze- són sempre aquells qui vam enterrar massa aviat o massa profund³.

L'article 1-3 diu: “S’amnistia igualment els pròfugs i desertors, sense perjudici de la situació militar que per la seva edat els correspongui”.

Però bé podria dir: “Es amnistia igualment les imatges pròfuges i desertores, sense perjudici de la situació que per la seva edat els correspongui”.

3 Gilles Deleuze. 2004. *Difference and repetition*. London: Continuum, pp. 16-17.

EXTRACTES DE LES INTERVENCIONS
DELS PORTAVEUS DELS GRUPS PARLAMENTARIS

Congrés dels Diputats
14 octubre de 1977

SR. CARRO MARTÍNEZ
(ALIANZA POPULAR)

“Vaya por delante que nuestro Grupo, al igual que todos vosotros, acepta y reconoce la institución de la amnistía porque la amnistía es la medida que responde a ideas de indulgencia, en la medida en que responde a ideas de benignidad y de piedad”.

“¿Qué razón hay para que la amnistía siga siendo la gran estrella de nuestra recién estrenada democracia?”.

“Sin embargo, parece que la preocupación fundamental en estos momentos es amnistiar en lugar de gobernar, y esto no dudo en calificarlo como la política más peligrosa y desestabilizadora de cuantas puedan seguirse”.

“Yo os digo que si ofrecierais al país una garantía, sólo una garantía, si fuerais capaces de garantizarnos que esta amnistía es la última, que después de esta amnistía aplicaríais la ley sin tolerancias, que después de esta amnistía estableceríais un orden ejemplar y respetable en el que fueran ejercitables todas las libertades públicas [...] Pero ¿quién se cree seriamente que ésta va a ser la última amnistía? Y os confieso paladinamente que no veo tope ni vislumbro el «stop» a esta carrera desbordada de amnistías a que estamos asistiendo”.

“En consecuencia, y termino, el Grupo Parlamentario que me honro en representar no puede avalar con su voto positivo el proyecto de ley de amnistía; y nos abstendremos porque una democracia responsable no puede estar amnistiando continuamente a sus propios destructores. He dicho”.

SR. CAMACHO ZANCADA
(GRUP PARLAMENTARI COMUNISTA)

“¿Cómo podríamos reconciliarnos los que nos habíamos estado matando los unos a los otros, si no borrábamos ese pasado de una vez para siempre?”

SR. FUEJO LAGO
(GRUP PARLAMENTARI MIXT)

“Si nos preguntamos en qué consiste fundamentalmente la amnistía queda claro que, después de lo que he dicho, se trata del espíritu de paz que anima al poder no autoritario aplicado a la liquidación de situaciones históricamente superadas”

“No podemos poner en peligro la libertad y el afianzamiento definitivo de la democracia, que van a traer consigo el triunfo de la ética y de la justicia en nuestro país. [...]

“Hoy por hoy, en esta coyuntura política nos parece la mejor posible. Mañana, en el esplendoroso mañana a que aspiramos los socialistas, la modificaremos, la cambiaremos o lo que sea necesario, para evitar hacer perennes las situaciones de injusticia que hoy se nos imponen, pero que con toda sinceridad nos parecen ahora imposibles de evitar. Con ello creemos interpretar el sentir de la mayoría del pueblo español”

SR. TRIGINER FERNÁNDEZ
(GRUP PARLAMENTARI SOCIALISTES DE CATALUNYA)

“El día de hoy cierra definitivamente una etapa histórica de nuestro país; la amnistía liquida lo que ha sido considerado delito político por el anterior régimen [...] es el inicio de una nueva era de confianza”

SR. BENEGAS HADDAD
(GRUP SOCIALISTA)

“[...] en la esperanza de que el pasado que hoy comenzamos a enterrar nunca jamás vuelva a repetirse en este país y nadie pueda ser perseguido por sus convicciones políticas, en el respeto de una democracia pluralista que nuestro pueblo comienza a construir después de cien años de historia, en los que solamente ha gozado ocho de libertad”

“Para nadie es un secreto que esta Ley de Amnistía es producto de opciones políticas diferentes. Pero si alguna insuficiencia tiene, posee el indudable valor de ser una amnistía en la que casi todas las fuerzas políticas de esta Cámara -¡ojalá fueran todas!- tienen la voluntad de enterrar un pasado triste para la Historia de España y de construir otro diferente sobre presupuestos distintos, superando la división que ha sufrido el pueblo español en los últimos cuarenta años”

SR. ARZALLUS ANTIA
(GRUP PARLAMENTARI DE LES MINORIES CATALANA I BASCA)

“Para nosotros la amnistía no es un acto que atañe a la política, atañe a la solución de una situación difícil, en la que de alguna manera hay que cortar de un tajo un nudo gordiano. Es simplemente un olvido, como decía el preámbulo de nuestra ley, una amnistía de todos para todos, un olvido de todos para todos”

“Una ley puede establecer el olvido, pero ese olvido ha de bajar a las personas, ha de bajar a toda la sociedad [...] Por lo tanto, la ley que nosotros estamos haciendo aquí hemos de procurar que efectivamente vaya bajando a la sociedad, que esta concepción del olvido se vaya generalizando, vaya tomando cuerpo y corazón, porque es la única manera de que podamos darnos la mano sin rencor”

SR. ARIAS-SALGADO MONTALVO
(UNIÓN DE CENTRO DEMOCRÁTICO)

“La amnistía es el presupuesto éticopolítico de la democracia, de aquella democracia a la que aspiramos que, por ser auténtica, no mira hacia atrás”.

EXTRACTE DE LA PART FINAL DE LA SESSIÓ PLENÀRIA DE TRAMITACIÓ DE LA LLEI D'AMNISTIA

Congrés dels Diputats
14 octubre de 1977

PRESIDENT INTERÍ
(FERNANDO ÁLVAREZ DE MIRANDA Y TORRES)

- Vamos a proceder a la votación con el sistema de la llave. Pueden todos ustedes proceder de acuerdo con las instrucciones que ayer ya fueron leídas [...]

- ¿Hay alguno que haya perdido la llave? (*Risas*) Desde luego los ha habido, porque las hemos tenido que dar duplicadas. Si alguno no la tiene, por favor, acuda aquí a recibirla [...] Una vez girada la llave hacia la derecha, empieza la cuenta, como ustedes recuerdan. Se supone que todos tienen la llave y no hay ya problemas [...] Empieza el cómputo de los treinta segundos (*Pausa*).

- El resultado de la votación es el siguiente: 317 votos emitidos; 296 afirmativos; 2 negativos; 18 abstenciones, y 1 nulo, que ha votado con dos teclas. Esto está claro. Señores Diputados, ha quedado aprobada la Ley de Amnistía.

ESDEVENIR DE LA LLEI D'AMNISTIA

Sis mesos abans de l'aprovació de la Llei d'Amnistia el 16 d'octubre de 1977, el govern d'Adolfo Suárez havia ratificat (el 30 d'abril) l'adhesió d'Espanya al Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics (Nova York, 1966), que entre altres coses assenyala que res es pot oposar al judici o a la condemna d'una persona per actes que, en el moment de cometre's, fossin considerats delictius pel dret internacional⁴. La Llei d'Amnistia contradiu manifestament els compromisos signats per Espanya en aquell Pacte.

Entre l'entrada en vigència de la Llei d'Amnistia (1977) i la primera iniciativa legislativa en modificar-la o suprimir-la (2011) van passar 34 anys i 10 governs diferents, tant socialistes com populars.

El 2007, l'aprovació de la Llei 52/2007 per la qual es reconeixen i amplien drets a favor dels qui van patir persecució o violència durant la Guerra Civil i la dictadura, més coneguda com a Llei de Memòria Històrica⁵, posava instruments per reparar la memòria històrica de les víctimes del franquisme, però sense qüestionar la Llei d'Amnistia.

El 2008, El jutge Baltasar Garzón es va declarar competent per investigar la desaparició de les víctimes del franquisme. El fiscal en cap de l'Audiència Nacional, Javier Zaragoza, es va oposar a l'obertura d'aquest procés i va acusar Garzón d'iniciar una “causa general” contra el franquisme. El fiscal va demanar la nul·litat de la investigació, que va qualificar de “disbarat jurídic”. Zaragoza considerava que aquests fets, estaven prescrits i perdonats per la Llei d'Amnistia de 1977. El 2012, el Tribunal Suprem va absoldre el jutge Garzón dictaminant que el magistrat va incórrer en un excés interpretatiu de les normes, però que aquesta conducta no va constituir delictes de prevaricació.

El 2011, el Congrés dels Diputats, amb els vots de PP, PSOE i CiU, va tombar la proposta de llei de modificació de la Llei d'Amnistia presentada pel Grup Mixt.

El 2013 i anys successius, el Grup de Treball sobre Desaparicions Forçades o Involuntàries, el Comitè contra la Tortura, el Comitè de Drets Humans, el Comitè contra la Desaparició Forçada, i el Relator Especial sobre Veritat, Justícia i Reparació, organismes tots ells de Nacions Unides, han instat diverses vegades el govern espanyol a derogar la Llei d'Amnistia que impedeix que els autors de greus violacions dels drets humans siguin portats davant els tribunals, advertint-li que són incompatibles amb les seves obligacions internacionals.

En 2016, el Congrés dels Diputats, amb els vots de PP, PSOE i Ciutadans, va evitar en la Comissió de Justícia la modificació de Llei d'Amnistia perquè establís que no s'aplicaria a casos de tortures o desaparicions forçades, ni als crims de genocidi o de lesa humanitat, tal com disposa la normativa internacional a la qual Espanya està adherida.

En 2016, la Fiscalia General de l'Estat va remetre una circular a totes les fiscalies provincials en la qual sol·licitava la denegació de qualsevol declaració de càrrecs franquistes i víctimes de la dictadura demanada per la jutge María Servini que instrueix des de l'Argentina l'única causa oberta als crims del règim franquista, adduint la Llei d'Amnistia.

En 2017, tres casos de desaparició forçada en Catalaňazor, Cobertelada i Barcones, documentats per Amnistia Internacional a la província de Soria, van ser arxivats i es van tancar les investigacions sobre la base de la Llei d'Amnistia.

En 2018, el Congrés dels Diputats, amb els vots de PSOE, PP i Ciutadans, van tancar la porta a la reforma de la Llei d'Amnistia proposta per Unidas Podemos, PNV, ERC i EH Bildu. La proposta consistia a afegir un nou paràgraf a l'article 9 de la Llei, amb la redacció següent: “Les disposicions contingudes en aquesta Llei no impediran que els jutjats i tribunals investiguin, enjudiciïn i imposin les penes corresponents a les persones responsables d'haver comès delictes de genocidi, lesa humanitat, delictes de guerra i altres greus violacions de drets humans”. El PSOE va al·legar “inseguretat jurídica” del text presentat per justificar el seu vot negatiu.

⁴ Instrumento de Ratificación de España del Pacto Internacional de Derechos Civiles y Políticos, hecho en Nueva York el 19 de diciembre de 1966. *BOE*, nº 103, 30 d'abril de 1977, p. 10733.

⁵ Ley 52/2007. *BOE*, nº 310, 27 de desembre de 2007, p. 22296.

POLÍTIQUES DE MEMÒRIA

Llei 46/1977, de 15 d'octubre, d'Amnistia, entre altres coses, “dels delictes i faltes que poguessin haver comès les autoritats, funcionaris i agents de l'ordre públic, amb motiu o ocasió de la investigació i persecució dels actes inclosos en aquesta Llei”. La Llei contradiu flagrantment els compromisos adquirits pel Govern espanyol a l'abril del mateix any en adherir-se al Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics, que assenyalava que res es pot oposar al judici o a la condemna d'una persona per actes que, en el moment de cometre's, fossin considerats delictius pel dret internacional.

L'any 2000, col·lectius civils creen l'Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica (ARMH)¹; el 2002, el Fòrum per la Memòria²; i el 2006 l'Associació per la Recuperació de la Memòria Històrica de Mallorca (ARMHM).

El 2007, el Congrés dels Diputats aprova la Llei 52/2007 per la qual es reconeixen i amplien drets a favor dels qui van patir persecució o violència durant la Guerra Civil i la dictadura, més coneguda com a Llei de Memòria Històrica, que reconeix el “dret individual a la memòria personal i familiar de cada ciutadà”.

Aquest mateix any, el Parlament de Catalunya aprova la Llei de Parlament 13/2007 de 31 d'octubre, que crea el “Memorial Democràtic” per tal de desplegar les polítiques públiques de recuperació de la memòria històrica.

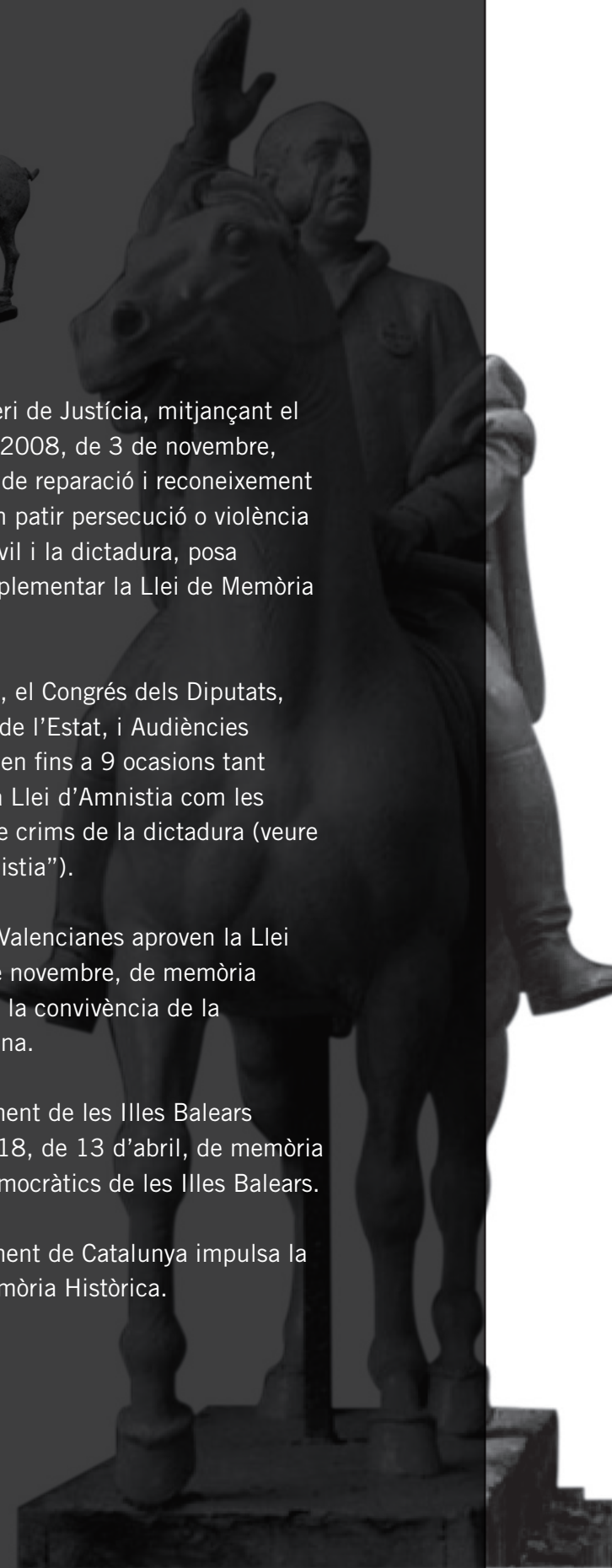
El 2008, el Ministeri de Justícia, mitjançant el Reial Decret 1791/2008, de 3 de novembre, sobre la declaració de reparació i reconeixement personal als qui van patir persecució o violència durant la Guerra Civil i la dictadura, posa instruments per implementar la Llei de Memòria Històrica.

Entre 2008 i 2018, el Congrés dels Diputats, la Fiscalia General de l'Estat, i Audiències provincials, deneguen fins a 9 ocasions tant la modificació de la Llei d'Amnistia com les investigacions sobre crims de la dictadura (veure Secció “Llei d'Amnistia”).

El 2017, les Corts Valencianes aproven la Llei 14/2017, de 10 de novembre, de memòria democràtica i per a la convivència de la Comunitat Valenciana.

En 2018, el Parlament de les Illes Balears aprova la Llei 2/2018, de 13 d'abril, de memòria i reconeixement democràtics de les Illes Balears.

En 2018, el Parlament de Catalunya impulsa la Llei Integral de Memòria Històrica.

POLÍTIQUES DE PATRIMONI

El 1981, el Congrés dels Diputats aprova la Llei 33/1981 de l'Escut d'Espanya i el Reial Decret 2964/1981 que la desenvolupa i que preveu per primera vegada un termini de tres anys per retirar els escuts franquistes (“l'escut avui en ús” diu el redactat) de qualsevol edifici públic¹.

El 1985, el Congrés dels Diputats aprova la Llei 16/1985 de Patrimoni Històric Espanyol². Res diu de l'herència monumental del franquisme: “Són Monuments aquells béns immobles que constitueixen realitzacions arquitectòniques o d'enginyeria, o obres d'escultura colossal sempre que tinguin interès històric, artístic, científic o social” (art. 15-1).

Vint anys després, el 2004, el Congrés dels Diputats aprova per segona vegada una Proposició no de Llei sobre la retirada de símbols de la dictadura franquista dels edificis públics de l'Estat, per al seu debat en Comissió d'Administracions Públiques. Aquest mateix any, el Parlament de Catalunya decideix per unanimitat la retirada de totes les plaques, monuments i símbols franquistes a Catalunya.

El 2007, la Llei 52/2007, coneguda com a Llei de Memòria Històrica, aprovada pel Congrés dels Diputats, obliga per tercera vegada a l'eliminació de símbols materials i monuments commemoratius de la “victòria” o de la Dictadura i d'exaltació d'un dels bàndols en la Guerra Civil³. Tanmateix, la Llei només té caràcter imperatiu per al Patrimoni de l'Estat, no per a

altres institucions. La Llei de Memòria Històrica parteix de la consideració “que els diversos aspectes relacionats amb la memòria personal i familiar, especialment quan s'han vist afectats per conflictes de caràcter públic, formen part de l'estatut jurídic de la ciutadania democràtica, i com a tals són abordats en el text. Es reconeix, en aquest sentit, un dret individual a la memòria personal i familiar de cada ciutadà [...]”. En referència a la simbologia franquista a l'espai públic, la Llei estableix -en el seu article 15- que els “escuts, insígnies, plaques i altres objectes o mencions commemoratives d'exaltació personal o col·lectiva de l'aixecament militar, de la Guerra Civil i de la repressió de la dictadura hauran de ser retirades dels edificis i espais públics”. La retirada “no és aplicable quan [...] concorrin raons artístiques, arquitectòniques, o artístic-religioses protegides per la Llei”, la qual cosa es pot aplicar a esglésies i temples de culte.

El 2008, el Consell de Ministres emet l'Ordre CUL/3190/2008, de 6 de novembre, per la qual es dicten, per quarta vegada, instruccions per a la retirada de símbols franquistes en els béns de l'Administració General de l'Estat i els seus organismes públics dependents⁴.

El 2018, el Parlament de Catalunya impulsa la Llei Integral de Memòria Històrica, que faculta el govern per retirar simbologia franquista dels carrers i places de Catalunya.

¹ <https://memoriahistorica.org.es/>
² <https://www.foroporlamemoria.info/>

¹ Ley 33/1981. *BOE*, nº 250, de 5 d'octubre de 1981, p. 24477.
² Ley 16/1985. *BOE*, nº 155, de 29 de juny de 1985, p. 12534.
³ Ley 52/2007. *BOE*, nº 310, de 27 de desembre de 2007, p. 22296.
⁴ Orden CUL/3190/2008. *BOE*, nº 269, de 6 de novembre de 2008, p. 44556.

CAP. 4 VALÈNCIA 1983

El 27 d'abril de 1979, el Ple de l'Ajuntament de València, sota mandat socialista, va acordar retirar l'estàtua eqüestre de Franco de la plaça del País Valencià, situada davant del consistori des de 1964.

Fotografia: José Aleixandre, 1983.

Fotografia: José Aleixandre, 1983.

El 1976 li va ser col·locat un artefacte explosiu, sense gaires conseqüències. El 1978, dos individus van voler enderrocar l'estàtua lligant-la amb una corda des d'un camió en marxa. Franco era objecte constant de pintades i burles ("el burro i l'haca fora de la plaça") però també objecte d'estimació per part de molts. Després de múltiples contratemps polítics i ajornaments, l'Ajuntament va decidir procedir al desmuntatge el 9 de setembre de 1983. Per evitar una publicitat indesitjada, l'operació es va iniciar a les 4 de la matinada, amb vehicles de la Diputació amb les matrícules tapades i amb operaris voluntaris del Servei de Manteniment de Plantes i Jardins, després de la negativa de bombers, brigades municipals i de les empreses que executaven les contractes a fer-se càrrec de la feina. La tasca va resultar molt més laboriosa del que s'esperava a causa de les condicions tècniques de la peça. La brigada encarregada del desmuntatge va trigar més del previst en sortir-se amb una peça que no es volia separar del seu lloc i que pesava uns 1.800 quilos.

A trenc d'alba, van començar a congregat ultres mirant de fotografiar els treballadors, mentre els proferien insults, llançaven pedres i forcejaven amb la policia local i nacional allà present. L'alcalde Ricard Pérez Casado, qui va seguir tota l'operació des de la terrassa de l'Ajuntament, va sol·licitar al Governador civil més efectius policials davant la por d'uns aldarulls descontrolats. La resposta va ser negativa. La policia va facilitar el pas a un jove significat de l'extrema dreta -acompanyat d'un regidor d'Aliança Popular i tinent d'alcalde- i el va ajudar a pujar al monument a fi de retirar una bandera nacional pre-constitucional que algú hi havia col·locat dies abans i reemplaçar-la per una corona de flors amb els colors "rojigualdas", tot això entre grans aplaudiments. Un cop a dalt, el jove va desenganxar els cables de la grua i va llençar les eines dels operaris a terra, per tot seguit cantar el "Cara al Sol" amb el braç en alt. Davant la passivitat de la policia, els operaris van optar per retirar-se. El regidor popular es va queixar davant els mitjans que l'alcalde havia incomplert la seva promesa de retirar l'estàtua en un acte amb honors militars.

La congregació de franquistes va començar a ser important, molts d'ells arribats amb megàfons. A les 9 del matí, els manifestants van iniciar una ofrena floral als peus del pedestal. Aproximadament a aquesta hora, van aparèixer grups de demòcrates, que van alterar més els franquistes fins al punt d'exhibir pistoles. Calia rematar la feina, i l'alcaldia va optar per acceptar l'ofertament fet per sindicalistes del metall per dur a terme l'operació. A les 14:10, dotze voluntaris vestits amb granotes blaves i la cara coberta per passamuntanyes es van posar a la feina. La seva arribada a l'escenari va ser festejada amb una pluja de pedres i boles de plom. La congregació franquista a aquella hora era ja de mil persones. La policia va començar a emprar-se més a fons -amb pilotes de goma- mentre els treballadors procedien al desmuntatge, començant per serrar les potes del cavall per separar l'escultura del pedestal.

Onze hores després de l'inici de l'operació, les restes van ser retirades en camió, moment en què els ultres van bolcar contenidors, un Land Rover municipal i van apedregar la façana de l'Ajuntament, fets que conduïren a les primeres càrregues policials. Durant una setmana les restes del monument es van convertir en un diorama iconogràfic del franquisme, ple de banderes, flors i retrats del dictador. Finalment, es va procedir a la demolició definitiva del pedestal. La Fundació Francisco Franco va fer pública en una nota de premsa “su más profunda e indignada protesta. Vil y torpe atentado, sin posible justificación histórica, a la memoria del gran soldado y estadista”.

La malmesa escultura va ser restaurada i finalment lliurada a l'Exèrcit que la va col·locar al Claustre de Santo Domingo, a la Capitania General de València, on va romandre fins al 2010, per a ser definitivament emmagatzemada en un gran cofre a la caserna militar Jaume I de Bétera.

Recentment, el diari La Veu ha recuperat imatges inèdites d'aquells incidents. Podeu veure-les a: <https://www.youtube.com/watch?v=uW73qebeEck>

Fotografia: Manuel Molines, 1983.

Fotografia: José Aleixandre, 1983.

Fotografía: José Aleixandre, 1983.

Fotografía: Manuel Molines, 1983.

Fotografies: José Aleixandre, 1983.

Fotografía: José Aleixandre, 1983.

Fotografía: Manuel Molines, 1983.
Fotografía: José Aleixandre, 1983.

Fotografía: José Aleixandre, 1983.

Fotografia: José Aleixandre, 1983.

Fotografia: José Aleixandre, 1983.

Fotografía: José Aleixandre, 1983.

Fotografia: Manuel Molines, 1983.

JOSÉ ALEIXANDRE I MANUEL MOLINES TESTIMONIS GRÀFICS

JOSÉ ALEIXANDRE

és fotògraf i historiador de la fotografia valenciana. Iniciat a la fotografia de premsa el 1980, els seus treballs han recorregut durant més de trenta anys diversos diaris valencians i de la resta del país com *Diari de València*, *Levante-EMV*, *El Periódico de Catalunya*, *El País*, *Avui*, *Temps*, *Interviú* o *Panorama*. També ha format part de les agències Cover i Pull. Com a historiador, els seus llibres i exposicions exploren l'esdevenir de la fotografia local, com *Fotografía de prensa... En ese preciso instante*, *La llum de les imatges*, *Memòria Gràfica de València*, o *La Comunidad Valenciana en Blanco y Negro*. És president de l'Associació de Periodistes Gràfics de la Comunitat Valenciana. El 2018 va ser nomenat, per unanimitat, acadèmic de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles de València.

MANUEL MOLINES MOMPARNER

va començar a treballar al laboratori de Levante Color S.A. en 1971. A principis dels anys 1980 va encetar una llarga carrera com a fotògraf de premsa que el durà a mitjans com *Diari de València*, *Noticias al día*, *Levante-EMV*, o *Las Provincias*. Els seus treballs han estat mostrats a València en diverses exposicions col·lectives, com ara *25 Anys de la Constitució*, *Saharauis*, *De nit*, *Carrer Negres*. *València 1980-2000*, i *Les imatges del poder*. El seu reportatge sobre la retirada de l'estàtua eqüestre de Franco a València li va ser guardonat amb un premi FotoPres '84.

L'operació de la retirada de l'estàtua eqüestre de franco era secreta i es va realitzar durant la matinada del 9 de setembre de 1983. qui us va avisar?, van ser els mateixos mitjans de premsa per als que treballàveu?

J.A.: En aquells dies treballava de freelance per a diversos mitjans de premsa. Era a casa quan em va trucar en Quim Llenas, de l'Agència Cover, per dir-me que havien tret l'estàtua de Franco de la Plaça del País Valencià. Em va demanar que anés allà per fer algunes fotos sobre l'ambient i que esbrinés on l'havien traslladat, atès que ell volia que li fes algunes fotos a la nova ubicació, per després enviar-les amb un passatger a Madrid que, en aquell moment, era el mitjà tradicional d'enviament. Em vaig dirigir a la plaça ràpidament amb dues càmeres, una amb rodets blanc i negre i l'altra amb diapositiva. Quan vaig arribar, l'estàtua romania en el seu pedestal, això sí, una mica de costat.

M.M.: Aquell matí tenia l'encàrrec de fotografiar dues manifestacions; la primera era de treballadors d'infermeria (sanitaris), en unes oficines que es trobaven a l'Avinguda de Ferran el Catòlic. Mentre esperava el desenvolupament d'aquesta, va passar per allà el missatger del diari per al qual treballava. Ens vam posar a parlar i em va comentar, “saps que estan traient l'estàtua de Franco de la plaça?”, i jo li vaig deixar anar un “Anda ya!, amb el dia complicat

que tinc i tu fent broma!”. Ho va tornar a repetir. No portava ni busca ni mensàfon, així que vaig començar a preguntar i, després de confirmar el fet, vaig deixar la manifestació que havia de cobrir i em vaig dirigir a la Plaça de l’Ajuntament. Durant tot aquest temps, no hi va haver cap comunicació amb el diari.

En els vostres reportatges podem veure com, ja de bon matí, es va anar congregant gent al voltant de l’estàtua. Fins i tot veiem simpatitzants amb la mà en alt just a sota de l’estàtua de Franco. Aquests aldarulls forcen els primers operaris a marxar. Quin ambient es vivia?

J.A.: Hi havia cinc grups diferenciats de persones. D’una banda franquistes amb el braç en alt, que llençaven pedres als operaris que miraven de treure l’estàtua i, de l’altre, la policia nacional que els vigilava. El tercer grup eren curiosos que van anar a veure què passava. El quart, érem els periodistes que estàvem cobrint la notícia. I l’últim grup eren els operaris que intentaven treure l’estàtua, els que van patir amenaces i tot tipus d’agressions en forma de llançament pedres i altres objectes per part dels franquistes. Finalment, els operaris van ser rellevats per voluntaris de partits d’esquerra que anaven amb la cara coberta per passamuntanyes.

M.M.: Els operaris van marxar perquè no van poder acabar la feina. El material que portaven era insuficient per a la grandària de l’estàtua eqüestre, serres petites i una grua de poc pes.

En l’article que apareix a *El País Semanal* del 10 de setembre de 1983 es fa esment d’un episodi en el qual petits grups d’ultradretans van intentar fer fotos, van discutir amb la Policia Municipal, tirant pedres i altres objectes i protestant perquè els fotògrafs de premsa se’ls va permetre fotografiar i a ells no. Vau tenir algun problema amb els manifestants?

J.A.: Jo personalment no vaig tenir cap incident ni recordo que algun company en tingués. Sí que un dels voluntaris va rebre un cop de pedra al front, perquè portava el passamuntanyes ple de sang.

M.M.: Les pedres i els objectes, com piles de ràdio, queien de tant en tant. L’important era intentar no ser a prop de la banda dels manifestants simpatitzants de Franco. T’aixoplugaves a l’altre costat de la Plaça, on hi havia la gent de pas, i també els que aplaudien als obrers cridant la frase “El ruc i l’haca fora de la plaça!!”.

Sabíeu vosaltres qui eren els 12 voluntaris que van decidir retirar l’estàtua de Franco amb granota de treball i passamuntanyes?

J.A.: No, ni en aquell moment ni actualment conec la identitat d’aquells voluntaris.

M.M.: En aquell moment, no.

Aquella va ser la primera retirada d’una estàtua de Franco de l’espai públic, per tant, un moment històric. Com a fotògrafs, com i des d’on vau decidir posar-hi el focus?, éreu conscients de la transcendència del moment?

J.A.: No era conscient del moment històric. Estava concentrat en fer el reportatge des de l’exterior, fins i tot em vaig pujar a un pis per fer una perspectiva de la plaça, buscar els protagonistes, especialment els voluntaris.

M.M.: Per aquest reportatge, estava amb el meu company del diari Xavier Peiró, que era diguem-ne “el titular”, mentre que jo feia la tasca de cobrir altres espais. Sobre les fotos del Xavier Peiró, hem tractat de recuperar-les per a aquesta exposició, però ha estat impossible.

L’escultura va ser exposada novament al pati del Convent de Sant Domènec, on va romandre fins al 2010. Vau rebre de nou l’encàrrec de cobrir la retirada definitiva?

J.A.: El 2010 treballava a la plantilla del diari *Levante-EMV*. En ser una acció programada, van avisar els diaris el dia anterior i li va correspondre cobrir la notícia a un company.

M.M.: La retirada de Sant Domènec sí que va ser comunicada prèviament als mitjans periodístics.

Atès que els vostres reportatges estan realitzats el 1983 i, per tant prèvia al món digital, ens agradaria que poguéssiu explicar-nos quin era el sistema de fer arribar les fotos als vostres mitjans de comunicació.

J.A.: Com havia d’enviar les fotografies a Madrid, vaig anar a l’aeroport, vaig buscar un passatger, vaig parlar amb ell i li vaig donar un sobre obert perquè veiés que eren rodets fotogràfics. A Madrid, algú enviat per l’agència duent un cartell identificatiu les recollia. Aquesta era la manera que utilitzàvem per enviar les fotos a Madrid i Barcelona. Si no hi havia pressa, les enviàvem per autobús.

M.M.: Córrer, revelar, positivar al laboratori que tenia el diari, i després els redactors en cap, sobre una taula, van triar les fotos. Va ser un dia molt llarg, molt estressant i sense menjar. Sense oblidar que no vaig cobrir la manifestació i els encàrrecs de la tarda van quedar suspesos.

Matteo Guidi, fotografia de la instal·lació
Remover con una vara de madera, 2017.

Pati d'Armes del Castell de Montjuïc, anys 1970.

“¿Dónde está la cabeza de Paco, tío?”. Així va sonar el “zasca” que li va caure al Pepe quan la Marta va obrir els llums del dipòsit. Franco havia perdut la testa, enmig de la nit i la foscor. Som a un magatzem municipal de la Via Favència de Barcelona el dia 8 d'agost de 2013. L'inspector municipal va ser el primer que va dir: “Et costarà el cap”. Els Mossos s'hi van presentar i van constatar de seguida que el pany no estava forçat i que allà no havia càmeres de seguretat. L'informe policial assenyalava que s'havia emprat una serra radial o un bufador atès que el tall era net: “Un treball molt ràpid i professional”. L'estàtua eqüestre de Franco a Barcelona és d'aquelles que van perdent trossos al llarg del camí, de la cursa.

Estem al 18 de juny de 1963, al Castell de Montjuïc. Franco té prevista per a l'any següent una gran campanya nacional de propaganda a fi de celebrar els “25 anys de pau” d'ençà del final de la Guerra Civil. Des de Barcelona anuncia que “el amor ha sustituido para siempre el odio: nuestras cárceles no albergan hoy la tercera parte de reclusos que tuvieron en todos los tiempos. Ha nacido una nueva aurora para España, una era de trabajo en la que estáis siendo los primeros, porque Cataluña en laboriosidad marcha a la vanguardia”. Com a regal de la ciutat rep de l'alcalde José María de Porcioles una estàtua eqüestre realitzada per l'escultor Josep Viladomat, emplaçada al Pati d'Armes del complex, que el 1960 havia estat parcialment cedit a la ciutat per les autoritats militars a fi d'albergar un museu de

l'exèrcit. Li va dir l'alcalde a Franco: “Se inaugura también, excelencia, vuestra propia estatua [...] Hemos deseado, mi general, que sea permanente vuestra presencia como testimonio de impar atención por los problemas de Barcelona y Cataluña”.

Josep Viladomat era un artista amb fortes conviccions republicanes. Autor de *La flama*, un dels monuments icònics del republicanisme català, inaugurat el 1936 a Barcelona, va haver de marxar a l'exili francès després de la caiguda de la capital catalana, on va ser temporalment internat al camp de refugiats de Les Haras de Perpinyà. El 1950, l'artista va tornar a Barcelona, i va començar a rebre alguns encàrrecs públics i privats. El 1962, l'alcalde Porcioles li encarrega una estàtua eqüestre de Franco. Viladomat es fa el ronso. Casualment és detingut per la Guàrdia Civil sota l'acusació de contraban. L'escultor, amb casa a Andorra, hi havia comprat un cotxe d'importació a millor preu que a Barcelona. Com a condició, l'havia de fer circular a Andorra mig any com a mínim, cosa que no va fer. En veure's entre reixes, va recórrer a l'alcalde Porcioles, que l'hi va deixar clar: o presó o escultura. Viladomat va acceptar l'encàrrec.

Va arribar la democràcia. El 1986, l'Ajuntament decideix desplaçar el monument del Pati d'Armes a l'interior del museu, un any després que un grup de persones

el tenyís de rosa. Però la peça, de gran volum, no passa per la porta, el que obliga a tallar-li la cama esquerra a Franco. Allà va romandre, amagada en una sala annexa, fins que el 2008 -22 anys després- va ser enviada als magatzems municipals de Parcs i Jardins de la Via Favència, al districte de Nou Barris, on jeia coberta amb un plàstic, encara amb la cama separada. A Via Favència va perdre el cap i allí restà acèfala fins que el 2016 l'estàtua va ser sol·licitada pel Comissionat de Programes de Memòria de l'Ajuntament perquè formés part de l'exposició *Franco, Victòria, República: Impunitat i espai urbà*, que tindria lloc al Born Centre de Cultura i Memòria de Barcelona. L'exposició, inaugurada a la tardor d'aquell any i curada per Manel Risques, pretenia mostrar la impunitat dels símbols de la dictadura en democràcia a través del relat dels avatars de tres obres: la *Victòria*, la *República* (La flama) i l'estàtua eqüestre de Franco. L'estàtua de Franco va ser col·locada a l'exterior del recinte. Aviat es va armar prou enrenou, ja que nombrosos grups parlamentaris es van mostrar contraris a la seva exposició a l'espai públic. CiU i ERC van adduir que el fet era ofensiu per a les víctimes del franquisme, i que no era el lloc idoni ja que el Born CCM (inaugurat el 2013) s'havia concebut per memorialitzar la fi de la independència de Catalunya el 1714 després de la derrota enfront de les tropes de Felip V, la qual cosa els semblava una provocació innecessària. Per la seva banda, PP i Ciutadans van esgrimir que l'exposició perseguia reobrir ferides del passat. El Comissionat de Memòria, Ricard Vinyes, però, va tirar endavant amb l'exposició, probablement pensant que la "civilitat" de la ciutat comtal permetia exposar al carrer aquells símbols sense cap risc per a la pròpia peça (tot i que alguns tècnics ja s'ensumaven que la peça no tornaria sencera), ni pel propi Ajuntament.

Fotografia: Canaan, 2014. Vista de la Plaça de la República, Barcelona, amb l'escultura *La República* feta per Josep Viladomat, 1936.

L'artista Josep Viladomat amb l'escultura eqüestre de Franco.
Data desconeguda.

Des del primer dia de l'exposició, l'estàtua va patir nombrosos atacs: amb escopinades, ous, pintura, baies, grafitis ... Se li van posar banderes independentistes, amb els colors de l'arc de Sant Martí, caps de porc, una porta, una nina inflable... En la nit del 19 d'octubre, un grup de persones van tirar la peça a terra que amb el cop es va trencar en diversos punts. Aquella mateixa nit, l'Ajuntament va procedir a retirar les restes -que semblaven elements a punt de formar part d'un nou disc dels Sex Pistols- en uns camions municipals de “Gestió de residus”. A l'endemà, els trossos de l'escultura eren dipositats en el magatzem que el Museu d'Història de Barcelona (MUHBA) té a la Zona Franca. Van arribar els pèrits de la companyia asseguradora. L'obra havia estat assegurada per 250.000€ per part d'Urbanisme, procediment preceptiu quan una peça patrimonial surt dels arxius per a altres activitats. Tanmateix, l'obra de Viladomat no estava donada d'alta en el catàleg de Patrimoni Municipal, i només tenia la condició de “mobiliari urbà”. Els pèrits van estimar els danys i els costos de reparació. La casa asseguradora pagaria la restauració sempre que denunciés els fets, cosa que va fer, però sense fer constar els noms dels agressors, ja que l'Ajuntament quedaria en mal lloc si demandava persones per “haver atacat Franco”.

Les restes de la peça van quedar doncs en el magatzem del MUHBA, però tampoc és exactament així. Simplement es van deixar a la intempèrie, coberts per una lona, fora de l'edifici que fa de magatzem, al petit pati descobert de l'entrada, o sigui, “extramurs”. La situació jurídica de l'estàtua de Franco era similar: ni restaurada, ni arxivada, ni pertanyent a Patrimoni, i sense que el MUHBA pugui fer-hi res fins que no s'aclareixi el seu estatus. Ningú es mou: “Tocar l'escultura de Franco és fer-li un favor: es reanima” ens va dir sarcàstic en Joan Roca, director del MUHBA.

En 2017, Matteo Guidi realitza una exposició a La Capella de Barcelona (ICUB) titulada *Remover con una vara de madera*, en la qual explorava la gestualitat com a forma de revelar els fantasmes simbòlics del passat. Entre les activitats complementàries, l'artista i Jorge Luis Marzo van realitzar una conferència performativa davant les restes de l'estàtua en el magatzem del MUHBA. Aquest va ser l'embrió de FANTASMA '77.

El maig de 2018, Guidi, Marzo i Rebecca Mutell proposen al Born CCM un projecte sobre memòria històrica i franquisme a partir de l'esdevenir en democràcia de les estàtues eqüestres de Franco erigides a Espanya durant la dictadura. Es succeiran nombroses reunions en què es constata la precaució del Comissionat de Memòria a l'hora de tractar el tema, després de l'escàndol mediàtic i polític produït durant l'exposició del Born. L'Ajuntament busca, per damunt de tot, mantenir el control sobre el relat del que va passar. A l'abril de 2019, l'Ajuntament desestima la proposta d'exposició.

Interior del Museu Militar de Montjuïc, 1987.

Mentre busquem nous socis expositius, la peça segueix impertèrrita sota les lones. Sol·licitem de l'Ajuntament la possibilitat de poder disposar de les restes de l'escultura per a l'exposició. Es desestima, de la mateixa manera que es fa amb altres sol·licituds de caràcter cultural, com és el cas del projecte *To Lose Your Head (Idols)* que es presenta al Pavelló Català de la Biennal de Venècia el maig de 2019.

Sol·licitem de l'Ajuntament la possibilitat d'escanejar les restes en 3D. Es desestima per qüestions de *copyright*, que està en mans de la família de l'artista Viladomat, preocupada per l'associació constant entre el seu nom i el franquisme.

El novembre de 2019, l'Ajuntament decideix "consolidar" la peça (reparar-la mínimament per fer possible l'emmagatzematge de les restes) i fer-la passar definitivament a l'interior del dipòsit del MUHBA, convertint-la, de facto, en un membre més del Patrimoni barceloní. La intenció, a hores d'ara, és desar-la en una gàbia de ferro –com la valenciana-. La singular cursa d'obstacles d'aquesta peça arriba a la seva fi, però mai se sap.

Fotografia: J.L. Marzo, 2018. Restes de l'estàtua eqüestre de Franco. Magatzem del MUHBA, Barcelona.

Fotografia: Pepe Campúa, *Manos de Franco*, 1954.

Matteo Guidi, fotografía de la instal·lació
Remover con una vara de madera, 2017.

Fotografia: Canaan, 2016. *Al General Franco*, de Josep Viladomat. Exposició *Franco, Victòria, República. Impunitat i espai urbà*, Centre Cultural del Born, Barcelona, 19 d'octubre de 2016.

Fotografies: Matteo Guidi (amb la participació de Mariano Monea),
Franco a la Zona Franca, 2017-2018.

Vistes de les restes de l'escultura eqüestre de Franco al magatzem del MUHBA segons Google Earth, 2019.

AJUNTAMENT DE L'HOSPITALET

Alcaldessa
Núria Marín i Martínez

Tinent d'Alcalde de l' Àrea d'Innovació i Cultura
David Quirós Brito

Cap del Servei de Cultura
Rosa Maria Muga

CENTRE D'ART TECLA SALA

Direcció artística
Antoni Perna

Coordinació i gestió
Juan de Dios Pérez

Administració
Rosa Inglés

Difusió
Lola Mesa

Coordinació tècnica
Andreu Masip

Suport logístic
Carles Ventura / Rosa Jovani

Servei educatiu
Les Espigadores SCP

Premsa Servei de Cultura
Pilar Gonzalo

TeclaSala

ROCA UMBERT FÀBRICA DE LES ARTS

Regidora de Roca Umbert
Pietat Sanjuan

Gerent
Josep Maria Codina

Gestió arts visuals i imatge de Roca Umbert
Laia Casanova

Comunicació
Silvia Giró

Administració
Montse López i Sergi Cortes

Logística
Dani Guixé i Josep Lluís Morón

rocaumbert|f.a.

CONSELL GENERAL DEL CONSORCI DE MUSEUS DE LA COMUNITAT VALENCIANA

President d'honor
Ximo Puig i Ferrer
President de la Generalitat

President
Vicent Marzà i Ibáñez
Conseller d'Educació, Cultura i Esport

Vicepresidents
Joan Ribó Canut
Alcalde de València

Carlos Mazón Guixot
President de la Diputació Provincial d'Alacant

Amparo Marco Gual
Alcaldessa de Castelló de la Plana

Vocals
Luis Barcala Sierra
Alcalde d'Alacant

José Pascual Martí García
President de la Diputació Provincial de Castelló

Antoni Francesc Gaspar Ramos
President de la Diputació Provincial de València

Begoña Martínez Deltell
Representant del Consell Valencià de Cultura

Mª Carmen Amoraga Toledo
Directora General de Cultura i Patrimoni de la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport i Presidenta de la Comissió científico-artística

Gerent
José Luis Pérez Pont

Secretari
Eva Coscollà Grau
Sotssecretària de la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport

CONSORCI DE MUSEUS DE LA COMUNITAT VALENCIANA

Direcció – Gerència
José Luis Pérez Pont

Programes Públics
M.ª Ángeles Cantos Fagoaga

Adjunta a Direcció
Susana Vilaplana Sanchis

Educació i Mediació
José Campos Alemany

Àrea Jurídica
Marta Pérez Soria

Media i Xarxes
Carmen Valero Escribá

Coordinació d'Exposicions
Mª Vicenta Belenguer Dolz
Lucía González Menéndez
Isabel Pérez Ortiz
Vicente Samper Embiz

Administració
Nicolás S. Bugada Cabrera
Antonio Martínez Palop
Germà Sánchez Eslava

AJUNTAMENT DE PALMA

Batle
Sr. José Hila

Regidor de l'Àrea de Cultura i Benestar Social
Sr. Antoni Noguera

Coordinadora General de l'Àrea de Cultura
Francisca Niell

Directora General d'Arts Visuals
Aina Bausà

Equip del Casal Sollerí

Ajuntament de Palma

GREDITS

Membres
Mª Àngels Fortea
Mariona Genís
Paloma González Díaz
Mara Martínez
Jorge Luis Marzo, coordinador
Mafe Moscoso
Rebecca Mutell
Ramon Rispoli
Silvia Rosés

Col·laboradores
Glòria Deumal
Matteo Guidi
Joan Maroto
Maria Pagès

